

Przemiany społeczno-kulturowe małżeństwa i rodziny w rozeznaniu duszpasterskim arcybiskupów Warszawy na podstawie analizy Relacji pięcioletnich Archidiecezji warszawskiej w okresie ostatniego półwiecza¹

The Socio-Cultural Transformations of Marriage and Family
in the Pastoral Discernment of the Archbishops of Warsaw,
based on the Analysis of the Five-Year Reports of the
Archdiocese of Warsaw in the Last Half Century

Artur Antoni Kasprzak²

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Teologiczny

Abstrakt: Wysiłek diagnozowania zmian zachodzących w Kościele i w społeczeństwie podejmowany w posoborowej strukturze rozeznania duszpasterskiego w Kościele katolickim opiera się przede wszystkim na analizie danych spływających do Watykanu z diecezji z całego świata. Procedura ta, funkcjonująca dla Italii od starożytności, a od średniowiecza dla całego świata, podkreśla ogromne znaczenie analizowanych tutaj dokumentów. Studia nad nimi pozwalają stwierdzić, że wybitni pastarze Kościoła warszawskiego posiadali pełną świadomość, w jakim stopniu w stolicy Polski narastała

¹ Treść materiału została wygłoszona na WSR UKSW w Warszawie podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej zatytułowanej *Współczesne przemiany małżeństwa, rodziny i kultury w ujęciu interdyscyplinarnym*, 18 maja 2023 r.

² Artur Antoni Kasprzak — teolog, historyk, duszpasterz. Jest wieloletnim wykładowcą teologii dogmatycznej i fundamentalnej na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie; jest kierownikiem studiów podyplomowych dla kapelanów szpitali i domów opieki na uczelni Collegium Verum w Warszawie; pełnił funkcję *invited speaker* w Instytucie Katolickim w Paryżu we Francji oraz na uczelni Jordan University College w Tanzanii. W 2008 r. obronił pracę doktorską, otrzymując tytuł doktora z teologii w ICP we Francji oraz w trybie *co-tutelle* na Katholieke Universiteit Leuven w Belgii; w 2019 r. uzyskał stopień naukowy doktora habilitowanego w dyscyplinie teologii dogmatycznej na WT UKSW w Warszawie; jest autorem ponad pięćdziesięciu publikacji dotyczących odnowy eklezjologii w XX w.; jego artykuły można znaleźć w znanych czasopismach polskich, francuskich i belgijskich; e-mail: a.kasprzak@uksw.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-9715-9357>.

laicyzacja, problem sukcesywnego oddalania się społeczeństwa od religii i wiary, również licznych małżeństw i rodzin. W okresie urzędowania Prymasa Tysiąclecia, kardynała Stefana Wyszyńskiego, negatywne zmiany społeczne były dla Kościoła zewnętrzne, a powodowała je władza komunistyczna. Kościół pozostawał jednak wciąż głównym i skutecznym kreatorem etosu wartości i moralności życia społecznego Polaków. Zarządzanie diecezją warszawską przez kardynała Józefa Glempa wpisywało się w okres dynamicznych zmian ustrojowych państwa polskiego, a później zmian granic diecezji, po utworzeniu większej ich liczby. Wraz z kryzysem ekonomicznym, a później rozwojem gospodarczym wokół małżeństwa i rodziny, otwarta została wielka dyskusja na temat prawa do aborcji. W tym czasie posługa pasterska kardynała Glempa koncentrowała się na umacnianiu struktur przeznaczonych do przygotowania i formacji małżeństwa i rodziny. Odmienny układ sił w dziedzinie przemian społeczno-kulturowych wykazuje w swojej posłudze aktualny ordynariusz Warszawy, ks. kardynał Kazimierz Nycz. W ostatniej dekadzie zmiany społeczno-kulturowe wskazują na silną polaryzację z powodów socjopolitycznych i ideologicznych. Miniona pandemia COVID-19 przyspieszyła dodatkowo proces atomizacji wiernych, powodując poważne zmiany w praktykowaniu religii. Wobec kryzysu już nie tylko wiary, lecz także samych jej dogmatów, a nawet samej antropologicznej wizji człowieka, wyzwaniem staje się jeszcze większa odwaga ewangelizacji, wychodzenie do ludzi zagubionych w kontekście struktury społecznej, w której wiara nie jest oczywistością.

Słowa kluczowe: rodzina, małżeństwo, rozeznanie duszpasterskie, wizyty ad limina, papież Paweł VI, papież Jan Paweł II, kardynał Stefan Wyszyński, kardynał Józef Glemp, kardynał Kazimierz Nycz

Abstract: The effort to diagnose the changes taking place in the Church and in society, undertaken in the post-conciliar structure of pastoral discernment in the Catholic Church, is based primarily on the analysis of data sent to the Vatican from dioceses all over the world. This procedure, which has been used for Italy since the antiquity and for the whole world since the Middle Ages, underlines the great importance of the documents analysed here. The study of these documents allows us to conclude that the eminent pastors of the Church in Warsaw were fully aware of the extent to which secularisation was growing in the Polish capital, and of the problem of the gradual dissociation of society from religion and faith, including numerous marriages and families. During the tenure of the Primate of the Millennium, Cardinal Stefan Wyszyński, the negative social changes were external to the Church and was caused by the communist authorities. However, the Church remained the main and effective creator of the ethos of values and morals of Polish social life. The governance of the Warsaw diocese by Cardinal Józef Glemp was part of a period of dynamic political changes in the Polish state, and later changes in the boundaries of dioceses after the creation of more dioceses. With the economic crisis and later developments around marriage and the family, a great debate was opened about the right to abortion. During this time, Cardinal Glemp's pastoral ministry focused on strengthening structures for the preparation and formation of marriage and family. A different balance of forces in the area of socio-cultural change is seen in the ministry of the current Ordinary of Warsaw, Cardinal Kazimierz Nycz. In the last decade, socio-cultural changes have shown a strong polarisation for socio-political and ideological reasons. The recent COVID-19 pandemic has further accelerated the process of atomisation of the faithful, leading to major changes in the practice of religion. Faced with a crisis not only of faith, but of its dogmas and even of the anthropological vision of man himself, the challenge is to evangelise even more courageously, and to reach out to people who are lost in the context of a social structure in which faith is not taken for granted.

Keywords: family, marriage, pastoral discernment, *Ad limina* visits, Pope Paul VI, Pope John Paul II, Cardinal Stefan Wyszyński, Cardinal Józef Glemp, Cardinal Kazimierz Nycz

We wstępie swojej posynodalnej adhortacji *Familiaris consortio* papież Jan Paweł II napisał:

Rodzina w czasach dzisiejszych znajduje się pod wpływem rozległych, głębokich i szybkich przemian społecznych i kulturowych. Wiele rodzin przeżywa ten stan rzeczy, dochowując wierności tym wartościom, które stanowią fundament instytucji rodzinnej. Inne stanęły niepewne i zagubione wobec swych zadań, a nawet niekiedy zwątpiły i niemal zatraciły świadomość ostatecznego znaczenia i prawdy życia małżeńskiego i rodzinnego. Inne jeszcze, na skutek doznawanych niesprawiedliwości, napotykają na przeszkody w korzystaniu ze swoich podstawowych praw.

Kościół, świadomy tego, że małżeństwo i rodzina stanowią jedno z najcenniejszych dóbr ludzkości, pragnie nieść swoją naukę i zaoferować pomoc tym, którzy znając wartości małżeństwa i rodziny, starają się pozostać im wierni; tym, którzy w niepewności i niepokoju poszukują prawdy; i tym, którzy niesłusznie napotykają przeszkody w realizowaniu własnej wizji rodziny. Podtrzymując pierwszych, oświecając drugich i wspierając tych, którym stwarzane bywają trudności, Kościół pragnie służyć każdemu człowiekowi, zatroskanemu o losy małżeństwa i rodziny³.

Powyższy cytat jest wyraźnym i do dzisiaj aktualnym wskazaniem Kościoła, że zmiany społeczno-kulturowe małżeństwa i rodziny są już w latach 80. ubiegłego wieku znaczące i stanowią dla Kościoła wielopłaszczyznowe wyzwanie. Źródłem zmian jest przede wszystkim ewolucja społeczeństwa, którą socjologia charakteryzuje w kategorii modernizacji i nowoczesności (por. Max[imilian] Weber, Ernst Troeltsch)⁴. *Carta Magna* Kościoła w sprawie małżeństwa i rodziny, jaką jest adhortacja papieża Jana Pawła II z 1981 r., to owoc pierwszego posoborowego duszpasterskiego rozeznania w tej kwestii przez Kościół.

W niniejszym badaniu moje zainteresowanie koncentruje się na analizie Relacji pięcioletnich Archidiecezji warszawskiej, zwanych również sprawozdaniami. Chodzi o dokumenty przedstawiające najważniejsze informacje w sprawie stanu diecezji, adresowane do Watykanu, bilansujące życie Kościoła z pięciu lat lub w wyjątkowych sytuacjach z okresu dłuższego.

Sprawozdania pięcioletnie są redagowane przez pasterzy diecezji, a przede wszystkim przez ich współpracowników. Autorzy dokumentu starają się opisać

³ Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, nr 1, w *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, s. 67.

⁴ W swoich badaniach nad społeczeństwem demokratycznym i rozwiniętym Max Weber podkreśla potrzebę legalności dominacji hierarchicznej danej religii. Jedną z fundamentalnych cech właściwego wypełniania władzy religijnej, która koreluje ze społeczeństwem nowoczesnym, jest „autorytet charyzmatyczny”. Zob. M. Weber, *Sociologie des religions. Textes réunis*, traduits et présentés par J.-P. Grossein, introduction de J.-C. Passeron, deuxième édition revue et corrigée, Paris 1996, s. 368–378.

papieżowi oraz Kurii Rzymskiej specyfikę społeczeństwa, w którym znajduje się ich Kościół partykularny, jak również strukturę diecezji, a także bilans całościowego spojrzenia w perspektywie zauważalnego rozwoju bądź regresu. Bardzo często opis specyfiki diecezji jest wykorzystywany jako oficjalny tekst wprowadzający w dyskusję w poszczególnych spotkaniach biskupów z kongregacjami oraz z papieżem podczas wizyty ad limina.

Wybranie do szczegółowej analizy Sprawozdań pięcioletnich Archidiecezji warszawskiej z okresu ostatnich pięćdziesięciu lat wynika przede wszystkim z zawierających się w tych dokumentach bardzo cennych danych dotyczących małżeństwa i rodziny. Istotne informacje tam podane⁵ opierają się na danych statystycznych, analizach dotyczących m.in. życia sakramentalnego, napotkanych trudności, nieprawidłowości, dotyczą nawet zamachów na życie ludzkie czy sakramentalne. Dane te pozwalają na przedstawienie ogólnego i zarazem w miarę szczegółowego obrazu stanu najważniejszych struktur, jak i życia duchowego danego Kościoła partykularnego. Opisy, o charakterze również bilansującym, z regularnych okresów życia duszpasterskiego diecezji pozwalają wydedukować obraz i tempo zmieniającego się modelu małżeństwa i rodziny zarówno w społeczeństwie, jak i w Kościele.

Relacje pięcioletnie mają wpływ na rozeznanie duszpasterskie również w skali całego świata. Ich wnikliwą analizę podejmuje Kuria Rzymska, papież i jego najbliżsi współpracownicy. Warto podkreślić, że prawdopodobnie nie powstałaby adhortacja *Familiaris consortio*, a wcześniej nie zostałaby wybrany temat małżeństwa i rodziny do agendy V Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów w 1980 r. w Rzymie, gdyby kwestia ta nie została poruszona w licznych i powtarzających się głosach biskupów podczas wizyt ad limina. Wszystkie te głosy opierały się na informacjach zawartych w Sprawozdaniach pięcioletnich, czyli na rozeznaniu pierwszoplanowym życia duszpasterskiego⁶.

⁵ Dotyczy to jednego podpunktu albo nawet całego rozdziału, w zależności od formularza. Chodzi o rozdział: XII lub XIII albo XIV.

⁶ Jak pisze w swojej Relacji pięcioletniej z 1972 r. abp Gand, arcybiskup Lille: „Życie chrześcijańskie jest najczęściej dotknięte przez atmosferę moralnego rozluźnienia. Niewątpliwie istnieją jeszcze rodziny zdrowe, [w] których rodzice żyją w jedności i starają się wyedukować swe dzieci, przygotowując je do życia. Lecz wiele jest również rodzin, gdzie nie ma miejsca na etykę małżeńską, gdzie młodzi „łamią tabu”, jak mawiają, i gdzie sens autentycznej miłości ludzkiej i małżeństwa wydaje się zanikać. Jakże wiele chrześcijańskich rodziców cierpi osobiście, widząc swoje dzieci oddalone od praktyki religijnej, odrzucające pozornie, miejmy nadzieję, wiarę czy życie moralne, rzucające się w wir wszystkich form doświadczeń. Zapytajmy przy tej okazji: czy rodzina nie powinna stać się jednym z tematów przyszłego synodu?”. Zob. A.A. Kasprzak, *Kościół a nowoczesność. Rozeznanie pastoralne przemian społeczno-kulturowych we Francji po Soborze Watykańskim II*, Kraków 2018, s. 135.

1. Specyficzny charakter Sprawozdań pięcioletnich i pośrednia rola ordynariusza w ich redakcji

Niniejsze studium przedstawia analizę siedmiu Relacji pięcioletnich Archidiecezji warszawskiej z ostatnich pięciu dekad, co obejmuje wszystkie ad limina, jakie odbyły się w tym czasie w Watykanie po Soborze Watykańskim II do dzisiaj.

W analizowanym okresie przygotowano w Kurii warszawskiej i przesłano do Watykanu, do Kongregacji ds. Biskupów, następujące sprawozdania:

- Relacja pięcioletnia z lat 1972–1976 z roku 1977⁷,
- Relacja pięcioletnia z lat 1983–1987 z roku 1988⁸,
- Relacja pięcioletnia z lat 1987–1991 z roku 1992⁹,
- Relacja pięcioletnia z lat 1992–1996 z roku 1997¹⁰,
- Relacja pięcioletnia z lat 1997–2003 z roku 2004¹¹,
- Relacja pięcioletnia (zatytułowana „ośmioletnia”) z lat 2005–2012 z roku 2013¹²,
- Relacja pięcioletnia z lat 2016–2020 z roku 2021¹³.

Materiały Relacji pięcioletnich Archidiecezji warszawskiej z ostatniego półwiecza to teksty mające ponad 800 stron. Ich finalne wersje są napisane w językach łacińskim, francuskim, włoskim. Na siedem Relacji w analizowanym dossier znajdującym się w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim cztery w formie roboczej zachowały się w języku polskim, a jedna, z lat 1977–1981, z roku 1982, nie została opracowana z racji elekcji nowego ordynariusza Warszawy¹⁴.

⁷ *Relatio Quinquennalis Ordinarii Varsaviensis. Pro quinquennio 1972–1976. S. Congregationi pro Episcopis praesentanda* [maszynopis, format A4, j. łac.], 77 ss.

⁸ Dokument znajdujący się w Archiwum Kurii warszawskiej nie jest kompletnym Sprawozdaniem pięcioletnim, a jego streszczeniem. W dokumencie tym znajdują się jednak istotne dane dla naszej analizy dotyczącej małżeństwa i rodziny. *Compte-Rendu „Ad Limina Apostolorum” de l’Archidiocèse de Varsovie en Pologne des années 1983–1987* [maszynopis, format A4, j. fr., tekst z poprawkami], 39 ss. (oraz 25 ss. aneksów).

⁹ *Relatio Quinquennalis de Statu Archidieocesis Varsaviensis. Varsaviae MCMXCI* [maszynopis, format A4, j. łac.], 117 ss. W Archiwum Kurii warszawskiej znajduje się również tekst polski tego samego dokumentu, na jego pierwszej stronie widnieje tytuł *Relatio quinquennalis de statu Archidieocesis Varsaviensis 1987–1991* [maszynopis, format A4], 67 ss.

¹⁰ *Archidieocesis Varsaviensis. Relatio Quinquen[n]alis. 1992–1996. Varsavia 1997* [tekst wydrukowany, format A4, j. wł.], 92 ss.

¹¹ *L’Archidieocesi de Varsavia (Polonia). Relazione Quinquennale 1997–2003. Varsavia 2004* [tekst wydrukowany, format A4, j. wł.], 170 ss. W dokumentach Kurii znajduje się również skrót w wersji roboczej tekstu w j. polskim, 14 ss. w formacie A4.

¹² *Archidiecezja Warszawska (Polska). Sprawozdanie ośmioletnie I I 2005/31 XII 2012* [tekst wydrukowany, format A4, j. pol. i j. wł.], 147 ss.

¹³ *Archidiecezja Warszawska (Polska). Sprawozdanie pięcioletnie I I 2016/31 XII 2020* [tekst wydrukowany, format A4, j. pol.], 181 ss.

¹⁴ Kardynał Stefan Wyszyński umiera 28 maja 1981 r. Jego następcą bp Józef Glemp, ówczynie biskup diecezjalny warmiński, otrzymuje nominację na urząd arcybiskupa metropolity

Każdy dokument Relacji pięcioletnich jest podpisany przez ordynariusza diecezji. W analizie sprawozdań z ostatnich pięćdziesięciu lat odwołuję się do przemyśleń ostatnich trzech pasterzy Archidiecezji warszawskiej: ks. prymasa Stefana Wyszyńskiego, ks. prymasa Józefa Glempa oraz ks. kardynała Kazimierza Nycza¹⁵. Podpisy pod dokumentami wymienionych tutaj pasterzy Archidiecezji warszawskiej nie oznaczają automatycznie ich autorstwa analizowanych dokumentów. Każde sprawozdanie jest zbiorem analiz zredagowanych przez poszczególnych duszpasterzy, a do finalizacji dokumentu najczęściej wyznaczony zostaje kanclerz Kurii. Jak zaznacza w 2013 r. ks. Dominik Koperski w rekomendacji do tworzenia nowej Relacji na lata 2005–2012 Archidiecezji warszawskiej: „wkład osobisty [Biskupa diecezjalnego] jest niezbędny szczególnie w redakcji III rozdziału, który dotyczy bliżej posługi biskupa lub gdzie będzie wymagana jego osobista ocena (szczególnie w XXII rozdziale)”¹⁶. Próbując dotrzeć do możliwie autentycznego przekazu myśli arcybiskupów Warszawy, należy zaznaczyć, że przeanalizowano sumę aż siedmiu sprawozdań, przy czym zauważono, że słusznie podkreślana przez ks. Koperskiego zasada odnosi się tylko do sprawozdań późniejszych, redagowanych od 1992 r. Wszystkie sprawozdania wcześniejsze, a w tej

Warszawy i Gniezna 7 lipca 1981 r. Kanoniczne objęcie urzędów odbyło się 9 lipca tegoż roku, a uroczyste ingresy 13 września w Gnieźnie i 24 września w Warszawie. Ponieważ ad limina Polski przypadała w maju następnego roku, a sprawozdanie pięcioletnie powinno być przesłane najpóźniej sześć miesięcy wcześniej (po 1988 r. trzy miesiące wcześniej), więc zgodnie z kanonem 399 § 2, biskupi, którzy objęli swój urząd w okresie do dwóch lat w stosunku od daty rozpoczęcia ich pasterzowania „mogą powstrzymać się od sporządzenia i przedstawienia sprawozdania”. Pewnego rodzaju potwierdzeniem, że abp Józef Glemp skorzystał z tej możliwości, jest brak sprawozdania Archidiecezji warszawskiej z lat 1977–1981 zarówno w archiwach Kurii warszawskiej, jak i w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim. Co więcej na opisie teczki kurialnej, która zawiera archiwa trzech wymienionych sprawozdań (za lata: 1972–1976, 1983–1987, 1987–1991) ich wykaz nie wymienia w ogóle poszukiwanego przez nas dokumentu. Poza tym trudno wyobrazić sobie redakcję sprawozdania w okolicznościach stanu wojennego, który rozpoczął się 13 grudnia tego samego roku w całej Polsce. Zob. dekret *De visitatione SS. Liminum deque relationibus dioecesanis*, 29 juin 1975, AAS 67 (1975) 2 s. 675–676. Congrégation Pour Les Évêques, *Directoire pour la Visite « Ad Limina »*. Préface. 1988, http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cbishops/documents/rc_con_cbishops_doc_19880629_visita-ad-limina_fr.html [dostęp: 27.6.2017].

¹⁵ Nasze badanie nie odnosi się do bpa ks. Stanisława Wielgusa, który przyjął nominację na arcybiskupa Warszawy 5 stycznia 2007 r., ale już dwa dni później, w dniu swojego ingresu, poinformował wiernych o złożeniu rezygnacji z pełnionego urzędu. Jego decyzja została wyrażona na piśmie wobec papieża Benedykta XVI 6 stycznia i tego samego dnia została przyjęta, o czym poinformował zainteresowanego nuncjusz abp Józef Kowalczyk. Powodem nagłej rezygnacji bpa Wielgusa z otrzymanej nominacji był zarzut medialny o jego współpracy ze Służbą Bezpieczeństwa PRL, co zostało przez niego częściowo potwierdzone.

¹⁶ Kongregacja do Spraw Biskupów, *Formularz Sprawozdania ośmioletniego* [dokument elektroniczny z 2013 r., archiwum prywatne ks. Janusza Bodzona, Kanclerza Kurii Metropolitalnej w Warszawie], s. 3.

analizie chodzi o trzy dokumenty, były redagowane wg kwestionariusza z 1917 r. i nie miały wskazanych tutaj rozdziałów ani przestrzeni osobistego wkładu do redagowanych dokumentów. Wynika z tego, że nie jest jednoznacznie możliwe określenie zakresu osobistego wkładu kardynała Stefana Wyszyńskiego do napisanego sprawozdania. Nie oznacza to jednak, że brakuje informacji na temat jego rozeznania pastoralnego w stosunku do zmian społeczno-kulturowych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego. Jeśli chodzi o kardynałów Józefa Glempa i Kazimierza Nycza, to analiza dostępnych sprawozdań pozwala na podjęcie osobistych refleksji tych postaci. Zawartości rozdziału III sprawozdań, dotycząca pełnienia funkcji biskupa w diecezji, a także rozdziału XXII na temat oceny generalnej i perspektyw na przyszłość, stanowią około trzydziestu stron interesujących informacji.

2. Analiza najistotniejszych danych na temat stanu i formacji małżeństwa i rodziny w ostatnich 50 latach

2.1. Uwaga wstępna na temat zastosowanej metodologii w redakcji sprawozdań

Pierwszą charakterystyczną cechą danych statystycznych przedstawianych w analizowanych Relacjach pięcioletnich dotyczących małżeństwa i rodziny jest pojawienie się szczegółowych danych statystycznych dopiero w późniejszych sprawozdaniach. Liczba ich jest jednak zmienna. Wcześniej analizy koncentrują się na przedstawianiu szczegółowych danych jedynie w pewnych wybranych kategoriach, takich jak liczba aborcji czy rozwodów. Późniejsze relacje, zwłaszcza po 2005 r., zawierają rozpisane szczegółowe dane dotyczące wielu rzeczywistości, np. liczby urodzin, zawartych małżeństw sakramentalnych itp.

Kolejną cechą przedstawionych danych statystycznych jest wyraźna troska o zaznaczenie elementów podlegających szczególnym rozwiązaniom przewidzianym przez prawo kanoniczne. Sprawozdania zaznaczają m.in.:

- zwolnienie od obowiązku zawarcia kontraktu cywilnego przed ślubem kościelnym, np. w 1991 r. zostało udzielonych „prawie 60 takich zezwoleń”¹⁷,
- liczbę udzielonych dyspens od małżeństwa mieszanego,
- liczbę udzielonych dyspens od formy kanonicznej małżeństwa,
- liczbę udzielonych stwierdzeń nieważności sakramentu małżeństwa.

Trzecią charakterystyczną cechą metodologii użytej w sprawozdaniach jest zasada powszechnego używania przez ich autorów ogólnych zwrotów statystycznych, takich jak „często” (łac. *frequentiora*), „rozwój” — „wzrost” (progres) lub „kryzys” — „spadek” (regres). Naturalnie w zależności od rzeczywistości, do któ-

¹⁷ Zob. *Relatio Quinquennalis de Statu...*, s. 27 [w tekście polskim tego samego dokumentu zob. s. 19].

rych odnoszą się dane, wzrost może oznaczać kryzys, a spadek wzrost. Częsty brak podania szczegółowych danych dotyczących konkretnego problemu czy rzeczywistości wynika po prostu z używanego formularza, aktualizowanego co jakiś czas przez Stolicę Apostolską. W różnych okresach akcentuje on potrzebę przedstawienia danych rzeczywistości Kościoła z różnorodną atencją. Analizowany tu okres redakcji sprawozdań przypada na fazę jego odnowionej wersji, funkcjonującej już po Soborze Watykańskim II. Reforma kwestionariusza weszła w życie w 1975 r. w jego wersji oficjalnej zatytułowanej po łacinie *Animadversiones praeivem*¹⁸ i dotyczyła całego Kościoła. W archiwach dokument ten jest podstawą zredagowania już pierwszego analizowanego przeze mnie sprawozdania z lat 1972–1977. Kolejne sprawozdania są zredagowane na podstawie formularza z 1982 r.¹⁹ oraz wg następnych szczegółowych wytycznych otrzymywanych na bieżąco z Watykanu²⁰.

Mimo że chodzi o różne formularze wspomagające redakcję sprawozdań, są one zasadniczo tym samym dokumentem. Każda kolejna wersja akcentuje pewne nowe kwestie, co poszerza zakres zagadnienia. Dla przykładu rozdział dotyczący innych spraw duszpasterskich, w których znajduje się kwestia małżeństwa i rodziny (w formularzu z 1975 r. jest to rozdział XIII, w formularzu z roku 1982 rozdział XIV) — pierwszy formularz zawierał 8 pytań w kwestii małżeństwa, drugi już 10. Jeśli pierwszy z nich interesował się podstawowymi informacjami na temat małżeństwa, takimi jak liczba zawartych sakramentów małżeństwa, rozwodów czy aborcji, to drugi stawiał pytania o nowe wyzwania dla Kościoła, takie jak: koabitacja czy sterylizacja. Jeśli chodzi o dane dotyczące statystyk, to nie zauważa się w nowszych kwestionariuszach wymogu uszczegółowienia ich bardziej, niż to było wcześniej. Sformułowanie nowych pytań w nowszych kwestionariuszach stwarza tymczasem okazję, aby pastarze diecezji mogli lepiej określić swoją osobistą opinię co do istotnych zmiennych parametrów rozeznawanej rzeczywistości duszpasterskiej.

2.2. Dane statystyczne

Oto lista najważniejszych zastosowanych kategorii dotyczących małżeństwa i rodziny w przeciągu ostatnich 50 lat, opisanych danymi statystycznymi:

¹⁸ Cf. *Formulaire pour le Rapport Quinquennal*, Vatican: Typis Polyglottis Vaticanis MCMLXXV, w: AHDL Relatio Superstatu Diocesis 2A1 1977, s. 1–27.

¹⁹ *Formulaire pour le Rapport Quinquennal*, Città del Vaticano 1981, 24 ss.

²⁰ Wcześniejsza instrukcja Stolicy Apostolskiej dotycząca Sprawozdań pięcioletnich była zredagowana w 1918 r. Miała ona charakter jurydyczny, ściśle związany z różnymi kanonami pierwszego powszechnego Kodeksu Prawa kanoniczego z 1917 r. (zgodnie z kan. 341). Relacja napisana wg tej instrukcji miała liczyć dwanaście rozdziałów dotyczących: danych osobowych, kultu, biskupa, kurii diecezjalnej, seminarium, duchowieństwa, kapituł, wikariuszów i proboszczów, zakonników, Ludu Bożego oraz oceny stanu diecezji. Zob. Sacra Congregatio Consistorialis i C. de Lai, card. *De Relationibus Dioecesanis (4.11.1918)* 1918, AAS 10 (1918) s. 488–502.

• Wskaźnik urodzeń w Warszawie i w Polsce²¹

1972–1976	1977–1981 (brak)	1983–1987	1987–1991	1992–1996	1997–2002	2005–2011		2015–2019	
„spadek” w Polsce	—	brak danych	brak danych	brak danych	brak danych	15188 (Warszawa)	18863 (Warszawa)	19905 (Warszawa)	21416 (Warszawa)
[GUS: 1970 r. 554201, 1975 r. 652467]	[GUS: 1980 r. 701553]	[GUS: 1985 r. 685305]	[GUS: 1990 r. 551660]	[GUS: 1992 r. 518669, 1996 r. 431211]	[GUS: 1997 r. 415166, 2002 r. 355526]	[GUS: 2005 r. 366095]	[GUS: 2011 r. 390069]	[GUS: 2015 r. 370383]	[GUS: 2019 r. 376192]

• Liczba zawartych małżeństw sakramentalnych

1972–1976	1977–1981 (brak)	1983–1987	1987–1991	1992–1996	1997–2002	2005–2011		2015–2019	
brak danych	—	ponad 90% małżeństw zawieranych w Kościele	brak danych	5644	brak danych	5705 (diecezja)	5522 (diecezja)	4212	3743 (spadek o 11,1%) w 2020 r.: 2597 (spadek w stosunku do 2015 r. o 38,4%)

²¹ W dolnej części tabeli brakujące dane w Sprawozdaniach pięcioletnich zostały uzupełnione informacjami z danych statystycznych GUS, zob. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/struktura-ludnosci,16,1.html> [dostęp: 5.5.2023].

• Liczba związków cywilnych

1972–1976	1977–1981 (brak)	1983–1987	1987–1991	1992–1996	1997–2002	2005–2011		2015–2019	
brak danych	—	ok. 10% wszystkich zawieranych małżeństw [dedukcja z inf. powyżej, dotyczącej małżeństw]	brak danych	brak danych	brak danych	2674 (Warszawa)	2695 (Warszawa)	7829	9202 (wzrost z 37,8% do 40,4%, tj. o 2,6%)

• Liczba rozwodów

1972–1976	1977–1981 (brak)	1983–1987	1987–1991	1992–1995	1997–2002		2005–2011		2015–2019		
„bardzo częste”	—	ponad 20% (Warszawa) 5–10% (miasta) 1–5% (wioski)	wzrost 20–25% (Warszawa), 7–23% (w miastach poza Warszawą), 3–7% (na wsiach)	32 tys. (Polska, wzrost 0,8/1000 m., 147/1000 nowych zw. cyw.)	38,1 tys. (Polska, wzrost 1/1000 m., 184/1000 nowych zw. cyw.)	42549 (Polska) 1,47/1000 m.	42770 (Polska) 1,52/1000 m.	3579 (Warszawa) 42549 (Polska, 2003 r.)	3566 (Warszawa) 61200 (Polska, 2010 r.)	3910 (Warszawa)	3436 (Warszawa)

• Liczba aborcji

1972–1976	ok. 600 tys. rocznie w całej Polsce (spadek)	1977–1981 (brak)	1983–1987	1987–1991	1992–1996	1997–2002	2005–2011	2015–2019	
		—	brak danych	≤ 150 tys. rocznie w całej Polsce (1991 r.)	brak danych	159 aborcji w tym 82 eugeniczne (2002 r.)	669 aborcji w całej Polsce (2011 r.) (od 2002 r. wzrost aborcji o 320%, a aborcji eugenicznych o 656%)	1040 w całej Polsce (306 Mazowieckie)	1116 w całej Polsce (265 Mazowieckie)

• Liczba Katolickich Poradni Życia Rodzinnego

1972–1976	1977–1981 (brak)	1983–1987	1987–1991	1992–1996	1997–2002	2005–2011	2015–2019
w 1975 r. utworzenie Studium Życia Rodzinnego (dwuletniego), początek formowania kandydatów do Katolickich Poradni Życia Rodzinnego	—	120 Katolickich Poradni Życia Rodzinnego (60 w Warszawie, 60 poza Warszawą)	130 Katolickich Poradni Życia Rodzinnego (16950 porad)	55 Katolickich Poradni Życia Rodzinnego (53 osoby, 1996 r.)	61 Parafialnych Poradni Życia Rodzinnego (2003 r.)	Parafialne Poradnie Życia Rodzinnego (brak sprecyzowanej liczby)	Parafialne Poradnie Życia Rodzinnego (brak sprecyzowanej liczby)

1972–1976									
1977–1981 (brak)	—								
1983–1987	Ośrodki Formacji Stałej dla Doradców Rodziny: o Warszawa: 4 grupy (ośrodki) formacji stałej dla liderów pracujących jako Doradcy Rodziny (każdy wtorek). o poza Warszawą: spotkania formacyjne w 5 regionach (19 dekanatów)								
1987–1991									
1992–1996	Katolicyce Doradcy Życia Rodzinnego, parafialni i specjaliści (ok. 5000 porad rocznie)								
1997–2002	1 diecezjalna specjalistyczna poradnia katolicka (5000 porad)								
2005–2011	2 diecezjalne specjalistyczne poradnie katolickie								
2015–2019	2 poradnie psychologiczno-pastoralne prowadzone przez Duszpasterstwo Rodzin, od 2018 r. podlegające pod fundację Bliższo Rodziny o kilkanaście specjalistycznych katolickich poradni pastoralno-psychologicznych								

• Liczba parafii prowadzących Katechazy Przedmażeńskie

1972–1976	1977–1981 (brak)	1983–1987	1987–1991	1992–1996	1997–2002	2005–2011	2015–2019
katechazy przedmażeńskie w ramach lekcji religii. „Dla tych, którzy nie uczestniczyli w tym przygotowaniu obo- wiązkowy kurs przynajmniej 10 konferencji na temat życia chrześcijańskiego i małżeństwa, oraz dzień wspólnych rekolekcji i spotkanie z doradcą życia małżeńskiego”	—	brak danych	brak danych	47 parafii w War- szawie prowa- dzi katechazy przedmażeń- skie (skrócona katechizacja)	51 parafii prowa- dzi katechazy przedmażeń- skie (skrócona katechizacja)	85 parafii prowa- dzi katechazy przedmażeń- skie (skrócona katechizacja)	90 parafii prowa- dzi katechazy przedmażeń- skie (skrócona katechizacja)

• **Kanoniczne dyspensy i zezwolenia**

1972–1976	1977–1981 (brak)	1983–1987	1987–1991	1992–1996	1997–2002	2005–2011	2016–2020
Archidiecezja warszawska posiada Trybunał I. Instancji, w którym: • wiele przypadków małżeństw otrzymało dyspensę od zawarcia bez konsumpcji, od przypuszczalnej śmierci, i innych kwestii prawnych”		• 7071 dyspens od zapowiedzi przedślubnych • 885 dyspens od małżeństwa mieszanego	• 60 zezwoleń od obowiązkowego zawarcia kontraktu cywilnego przed ślubem kościelnym • 1364 dyspensy od małżeństwa mieszanego • kilka dyspens od formy kanonicznej małżeństwa	• 10 dyspens od formy kanonicznej • 321 dyspens od małżeństwa mieszanego (177 w 1992 r.; 144 w 1996 r.)	• „rzadkie” przypadki małżeństw mieszanych • szczegółowe ustalenia wobec sytuacji trudnych lub nieregularnych — normy ustalone na IV Synodzie Archidiecezji warszawskiej, zob. nr 441–448	• 22 dyspensy od formy kanonicznej • 241 dyspens od małżeństwa mieszanego (53 w 2005 r. i 188 w 2012 r.)	• 8 dyspens od formy kanonicznej • 101 dyspens od małżeństwa mieszanego (70 w 2016 r. i 31 w 2020 r.)

2.2.1. Dwa klucze hermeneutyczne i trzy kategorie rozeznania do właściwego odczytywania zmian społeczno-kulturowych

Każda analiza zmian społeczno-kulturowych wymaga odpowiednich narzędzi do pierwszego zadania rozeznania, jakim jest diagnoza. Odczytując dane zawarte w Relacjach pięcioletnich ostatnich pięćdziesięciu lat, zauważa się pewną zbieżność przedstawianych danych z zasadą hermeneutyczną odczytywania zmian wg klucza zaproponowanego przez ks. Josepha Vandrisse'a. Francuski historyk, wyspecjalizowany w historii papieżstwa oraz wizyt ad limina biskupów francuskich w 1977 r.²², w analizie badanych przez siebie sprawozdań w Kościele we Francji zauważa zróżnicowanie zmian społeczno-kulturowych na: z m i a n y r z e c z y w i s t o ś c i l u d z k i c h o r a z z m i a n y r z e c z y w i s t o ś c i e k l e z j a l n y c h. Wyodrębnienie tych dwu przestrzeni zakresu przemian również w Polsce w temacie małżeństwa i rodziny pozwala na rozróżnienie danych dotyczących z jednej strony zmian w kontekście społeczeństwa, z drugiej strony w kontekście Kościoła.

Diagnostując istotne zmiany społeczno-kulturowe w podobny sposób²³, w tej pierwszej kategorii rzeczywistości chcę wychwycić zmianę odnośnie do małżeństwa i rodziny w kontekście ekonomicznym i politycznym. Tak jak to zaznaczają Relacje pięcioletnie, ekonomia i polityka rzeczywistości mają istotny wpływ na struktury życia dotyczące małżeństw i rodzin. Ich potencjał zmienia dynamikę stabilności małżeństw i rodzin oraz tworzy nowe style życia społecznego. W kontekście historii Polski ostatnich pięćdziesięciu lat chodzi o zmianę radykalną, a wynika ona ze zmiany ustroju państwowego, która dokonała się w 1989 r. Wpływ polityki na małżeństwo i rodzinę, który wybrzmiewa w analizach pasterzy Archidiecezji warszawskiej, odnieść możemy zarazem do laicyzacji, jak i do zmiennej polityki prorodzinnej danych rządów. W okresie władz komunistycznych dochodziło do walki politycznej w tworzeniu stylu życia oderwanego od wiary i religii. Laicyzacja wyrażała się m.in. w zakazie nauczania dzieci religii w szko-

²² Por. J. Vandrisse, *Paul VI et les évêques de France. Un bond dans l'espérance*, Paris 1978, 231 ss.

²³ Wspomniany tutaj ks. Joseph Vandrisse w swojej książce *Pawel VI i biskupi Francji. Skok ku nadziei*, którą opublikował tuż po wizycie ad limina biskupów francuskich w 1977 r., proponuje następujące szczegółowe kategorie zmian: 1. w rzeczywistościach ludzkich proponuje podział na: *kontekst demograficzny, kontekst ekonomiczny, kontekst społeczny, kontekst kulturalny i kontekst polityczny*; 2. w rzeczywistościach eklezyjalnych: *księża i seminaria, życie religijne w kontekście postaw nowej mentalności, wierni świeccy oraz problemy własne religii*. Zob. tamże, s. 156, 159 [zmiany rzeczywistości ludzkich], [zmiany rzeczywistości eklezyjalnych, s. 64–67], [całość analizy s. 56–159].

łach, łatwym dostępie do aborcji, pomniejszaniu autorytetu Kościoła przez różnego rodzaju działania dywersyjne w mediach. W okresie przemian ustrojowych, w zderzeniu z załamaniem produkcji, bezrobociem i brakiem polityki prorodzinnej, wiele małżeństw i rodzin stało wobec ryzyka ubóstwa, a jedynym częstym rozwiązaniem stała się dla wielu młodych Polaków emigracja za pracą. Wyjazd ponad 2 mln ludzi młodych z Polski skutkowało często separacją małżeństw i wzrostem rozwodów. Okres najnowszy w wymiarze ekonomiczno-politycznym charakteryzuje się pewną zmianą pozytywną: realną polityką prorodziną. Laicyzacja jednakże uderza tymczasem ze strony środowisk lewicowych i liberalnych władz opozycji, promującej postmodernizm i ideologię *gender*.

W kwestii zmian w rzeczywistościach eklezyjalnych chodzi o wyjaśnienie tego, co postanowił wprowadzać w życie sam Kościół w kwestii małżeństwa i rodziny. Chodzi o przedstawienie wszystkich inicjatyw, które Archidiecezja warszawska uruchomiła przez różnych liderów czy koordynatorów, wspomagających rozwój struktur przygotowywania kandydatów do małżeństwa i rodziny, duchową formację małżeństw oraz praktykę psychologiczną i duchową w rozwiązywaniu różnego rodzaju trudności. Do tych strukturalnych inicjatyw należą: Parafialne Katechezy Przedmałżeńskie, Parafialne Poradnictwo Życia Rodzinnego, formowanie i tworzenie centrów działalności Katolickich Doradców Życia Rodzinnego, funkcjonujące w wymiarze parafialnym i specjalistycznym, instytucje wspierające małżeństwa i rodziny, ruchy pro-life, ruchy adresowane do małżeństw i rodzin itp.

Proponuję, aby w ramach tej analizy, celem ustalenia możliwie adekwatnej diagnozy obserwowanej rzeczywistości, dodać do rozeznania jeszcze jeden klucz hermeneutycznego rozróżnienia.

Nie tylko w zakresie tego studium podstawowym i koniecznym kluczem wymagającym przy rozróżnianiu poziomów zmian w czasie rozwoju społeczeństwa i kultury jest inne odniesienie do postępu technologicznego danego kraju a inne do samych zmian kulturowych i cywilizacyjnych o charakterze fundamentalnym²⁴. Pierwsze takie rozróżnienie przedstawię w ramach wyżej wspomnianej kategorii: zmian rzeczywistości ludzkich. Interesuje mnie zatem zaznaczona tutaj druga kategoria rozróżnienia. Odnosi się ona do wartości, którymi kierują się ludzie, a które utrwalają w nich pewną nową mentalność na wiele lat. Okazuje się, że ta kategoria zmian jest znacznie trudniejszym wyzwaniem dla zachowania ciągłości chrześcijańskich wartości niż problemy pozostałych kategorii zmian. Pojawienie się nowych wartości w życiu małżeńskim i rodzinnym, a co za tym idzie zmiana mentalności wielu ludzi, to wyzwanie dla Kościoła do szczególnej troski

²⁴ Powyższy podział podkreśla w dyskusji biskupów francuskich 15 listopada 1971 r. słynny jezuita Jean Daniélou. Zob. Secrétariat Général de l'Épiscopat, *Église — Sacrement. Séance du Lundi 15 Novembre 71 à 15h*, 1971, w: CNAEF 9CE 61 dossier: Assemblée Plénière de Lourdes 1971. Rapport nr 1 « Église — Sacrement » cf. AHAP 2 B 2, 2], s. 1–12.

o chrześcijańską wizję rodziny na całe lata. Podstawowy czynnik negatywnego oddziaływania dotyczy zmiany etyki przeżywanej miłości małżeńskiej oraz życia rodzinnego. Kwestia zmian mentalności dużych mas społecznych ma odniesienie również do praktyki religijnej, przyjmowania bądź zaniechania przyjmowania sakramentów świętych, najpierw sakramentu małżeństwa, a później Eucharystii w każdą niedzielę. Zmiana mentalnościowa może dotyczyć nawet pojawienia się całej grupy społecznej małżeństw i rodzin, które zdecydowały się na kontestację sensu wiary w Boga. Jak wykazuje to najnowsza Relacja pięcioletnia, zmiany mentalności generuje, zwłaszcza u młodych ludzi, pop-kultura: media społecznościowe i prywatne promujące wartości liberalne. Wpływ na zmianę myślenia ogółu ludzi mają niestety również różnego rodzaju nowe ideologie, m.in. LGBT.

2.2.1.1. Zmiany rzeczywistości ludzkich, kontekst ekonomiczno-polityczny

Zmiany rzeczywistości ludzkich mogą sygnalizować różne analizowane dane, takie jak *kontekst demograficzny*, *kontekst ekonomiczny*, *kontekst społeczny*, *kontekst kulturalny*, *kontekst polityczny*²⁵ czy też *kontekst postępu technologicznego*²⁶. W analizowanym tutaj okresie i przestrzeni cechą charakterystyczną w Polsce jest przede wszystkim radykalny zwrot związany ze zmianami ustrojowymi.

Wydaje się istotne podkreślić tutaj kilka ważnych refleksji z Relacji pięcioletnich z zakresu ekonomii i polityki. Zmiana ekonomiczna, a za nią również proces przemian technologicznych i produkcyjnych na rzecz rozwiązań wolnego rynku, nastąpiła w Polsce w kontekście najpierw kryzysu ekonomii socjalistycznej, a później przemian politycznych. Pierwszy ów kryzys rozpoczął się na początku lat 80. i trwał blisko całą dekadę. Gdy nastąpił główny okres przemian ustrojowych, a potem gospodarczych z początkiem lat 90. ubiegłego wieku, zmiana funkcjonowania dotychczasowej struktury przemysłu i handlu oraz prywatyzacja nie poprawiły kondycji społeczeństwa polskiego. Ogromne bezrobocie sięgało w latach 1990–1994 prawie 17%²⁷, a hiperinflacja 686%²⁸. W tym czasie Kościół

²⁵ Zob. J. Vandrisse, *Paul VI...*, s. 156, 159.

²⁶ O kontekście tym wspomina o. Jean Daniélou w dyskusji z biskupami francuskimi w 1971 r. Zob. wyżej, przypis 24.

²⁷ W wymiarze ekonomii nasza ojczyzna do roku 1991, przynależąc do bloku RWPG (Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej założona w 1949 r. w Moskwie), była powiązana z wizją pełnej koordynacji produkcji oraz z tzw. rynkiem planowanym. System oparty na autonomii od światowej gospodarki wolnorynkowej nie zdołał ani wygrać, ani przetrwać w konfrontacji z rozwojem krajów zachodnich. Ekonomiczna zapaść systemu produkcji stała się jednym z powodów podjęcia „piestrojki” przez Michaiła Gorbaczowa, ówczesnego Sekretarza Generalnego KPZR, w kwietniu 1984 r. Ruch reformatorski przyspieszył proces przemian społecznych i politycznych, doprowadzając do obrad Okrągłego Stołu w 1989 r. w Polsce.

²⁸ Por. https://pl.wikipedia.org/wiki/Gospodarka_Polski_Ludowej [dostęp: 15.5.2023].

włączył się bardzo intensywnie w pomoc doraźną wszystkim ludziom w potrzebie, w tym również rodzinom²⁹.

Diagnoza dotycząca problemu niestabilności ekonomicznej małżeństw i rodzin w momencie ustrojowych transformacji została opisana w relacji z lat 1987–1991³⁰. Czytamy w dokumencie podpisanym przez kardynała Józefa Glempa:

Problemy podejmowane przez naukę społeczną Kościoła spotęgowały się z chwilą rozpoczęcia transformacji ustroju gospodarczego. Pojawiło się bezrobocie i ubóstwo wielu rodzin. Wprawdzie zasiłki dla bezrobotnych łagodzą trudną sytuację tych, którzy utracili pracę, to jednak pojawiła się pewna warstwa ludzi bardzo biednych. Kościół wyszedł naprzeciw tym problemom, organizując różne jadłodajnie przy parafiach i miejsca noclegowe dla bezdomnych.

Władze miejskie i samorządowe podejmują również tę pracę i starają się ją uzupełniać. Parafie przykładają dużą wagę, aby dzieciom rodzin ubogich pomóc w wykupieniu obiadów w szkole. Jest to bardzo cenna i znacząca pomoc dla dzieci rodzin najbiedniejszych³¹.

Tak jak to sygnalizuje analiza pasterska kardynała Glempa z początku lat 90. ubiegłego wieku, problemy ekonomiczne w przemianach ustrojowych Polski bardzo szybko spowodowały różnicę zdań w kwestiach katolickiej nauki społecznej. W kolejnym punkcie tej samej analizy nie przypadkiem zaznacza się aspekt polityczny i personalny zmian w nowym ustroju demokratycznym. Część polityków zaangażowana wcześniej w popieranie pozytywnej roli Kościoła w dążeniu państwa ku władzy demokratycznej przeszła do obozu sprzeciwiających się wartościom Katolickiej Nauki Społecznej:

Kościół wyraźnie zaangażował się w poparcie przemian dokonujących się w kraju. Poparł pierwsze demokratyczne wybory w 1989 r. Udzielił także poparcia kandydatom na senatorów i posłów ze środowisk opozycyjnych, deklarujących się jako katolicy świeccy.

²⁹ Jak czytamy w sprawozdaniu z lat 1983–1987: „W latach 1980–1986 podczas kryzysu gospodarczego w Polsce duszpasterstwo dobroczynne zajmowało się rozdzielaniem darów nadchodzących zza granicy. Dary przychodziły do Ośrodka Diecezjalnego, który rozdzielał je na poszczególne parafie. W parafiach tworzone komitety osób, które zajmowały się przydzielaniem darów dla potrzebujących. Z darów zagranicznych przydzielono szpitalom szereg cennych aparatów i przyrządów leczniczych. Istnieje również w Warszawie punkt rozdawnictwa leków zagranicznych, obsługiwany przez zakon Bonifratrów i bardzo ceniony przez ludność” *Compte-Rendu...*; tekst dodany jako aneks, pt.: „Sprawozdanie z Duszpasterstwa Dobroczynności w Archidiecezji warszawskiej za lata 1983–1987 r.”, s. 3.

³⁰ Sprawozdania z lat 70., 80. nie sygnalizują żadnej nowej czy radykalnej zmiany sytuacji małżeństw i rodzin w zakresie ekonomii czy polityki.

³¹ *Relatio Quinquennialis de Statu...*, s. 88–89 (wersja w j. pl. dokumentu, s. 54–55).

Podobne stanowisko zajął Kościół w czasie wyborów prezydenckich i wyborów 1991 r. Po wyborach okazało się, że niektórzy katolicy świeccy, podkreślając swój związek z Kościołem, wypowiadając się na forum parlamentu czy przy innych okazjach, zajmują stanowisko niezgodne z nauką Kościoła. Uwidoczniło się to w szczególności w dyskusjach parlamentarnych w sprawie prawnej ochrony poczętego dziecka, preambuły do ustawy zasadniczej, ustawy w sprawie środków społecznego przekazu. Taka rozbieżność między deklaracją przynależności do Kościoła a opcją polityczną zajmowaną w pracy parlamentarnej jest zgorzeniem dla wielu ludzi wierzących³².

Dwie dekady później przemiany ekonomiczno-polityczne przesuwają ostrze problemów wokół najpierw braku skutecznej polityki prorodzinnej, a później jej pierwszego uznanego przez większość społeczeństwa zastosowania. W relacji z lat 2005–2012 w punkcie 1. zatytułowanym „Warunki środowiskowe wpływające na dobrobyt małżeństwa. Polityka rodzinna władzy cywilnej” czytamy:

Na terenie archidiecezji występują trudności mieszkaniowe, wiele małżeństw nie ma swojego mieszkania. Problemem staje się bezrobocie i znalezienie pracy umożliwiającej życie na godnym poziomie. Sama praca jest często tak absorbująca, że nie daje możliwości na rozwijanie życia rodzinnego. Ponadto wielu młodych ludzi, także młodych małżeństw, opuszcza Polskę w poszukiwaniu pracy.

Działania państwa wskazują na wyraźne niezrozumienie doniosłości polityki prorodzinnej i demograficznej. Nakłady na politykę rodzinną w Polsce należą do najniższych w Unii Europejskiej. W skrajnym ubóstwie żyje coraz więcej osób. Dotyka ono głównie rodziny wielodzietne³³.

Wyraźną i pozytywną zmianę w wymiarze ekonomicznym na rzecz rodzin sygnalizuje relacja pięcioletnia 2016–2020 (chodzi o realną politykę prorodziną wprowadzoną przez ówczesną władzę, nazwaną programem 500+). Tak oto opisuje znaczenie owej nowej polityki dla rodzin:

W analizowanych pięciu latach nastąpił bardzo duży wzrost świadczeń rodzinnych związanych przede wszystkim z programem 500+, świadczeń na dziecko. Znaczący wzrost dotyczył również zasiłków pielęgnacyjnych, pomocy dla rodzin osób niepełnosprawnych i niezdolnych do samodzielnej egzystencji. W całym kraju nastąpił wzrost całkowitej kwoty świadczeń rodzinnych o 37,8%, a w województwie mazowieckim o 40%. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w kraju zwiększył się w ciągu 5 lat o 31,2%, a w woj. mazowieckim o 20%. Wyraźnie spadła liczba gospodarstw domowych, w których dochód na osobę wynosił poniżej progu ubóstwa; zmniejsza się poziom wykluczenia ekonomicznego. Z tych względów spa-

³² Tamże.

³³ *Archidiecezja... 2012*, s. 91.

dła także wielkość pomocy społecznej dla najuboższych, zarówno w postaci pomocy pieniężnej, jak i niepieniężnej. Programy prorodzinne i prospołeczne ostatnich lat spowodowały ponadto niewielkie zmniejszenie różnicy w dochodach między miastem a wsią³⁴.

Bardzo dobra sytuacja w latach 2016–2020 pojawia się również w dziedzinie bezrobocia, które de facto staje się w Warszawie prawie nieobecne:

Bezrobocie w Polsce systematycznie spada od 2015 roku i w ostatnim okresie było najniższe w całej Europie. Według metodologii Eurostatu stopa bezrobocia wynosiła w 2019 roku trochę ponad 3%, a w 2020 z powodu pandemii wzrosła, ale stosunkowo niewiele. Polska w ostatnich latach notuje jedną z najniższych stóp bezrobocia w całej UE. W samej Warszawie bezrobocie jest bardzo niskie (poniżej 1%) i częściowo może się wiązać tylko z chęcią pobierania zasiłków przez pewien czas, gdyż wiele zakładów i firm z trudem znajduje pracowników. Trochę większe bezrobocie, ale też wyraźnie niższe niż w pozostałej części kraju, jest w powiecie grodziskim czy piaseczyńskim. Spadek bezrobocia przełożył się na wzrost liczby osób aktywnych zawodowo i pracujących, ale, co interesujące, mimo programów społecznych, w tym zwłaszcza wsparcia dla rodzin, w badanym okresie spadła liczba osób biernych zawodowo, w tym biernych zawodowo kobiet. Ta ostatnia tendencja miała miejsce również w województwie mazowieckim, choć w mniejszym stopniu niż w całym kraju: liczba kobiet biernych zawodowo była niższa zarówno w 2019, jak i w 2020 roku wobec roku 2015³⁵.

2.2.2. Zmiany rzeczywistości eklezjalnych — pomoc w rozwoju małżeństwa i rodziny chrześcijańskiej

Zmiany odnoszące się do małżeństwa i rodziny zachodzą naturalnie również w samym Kościele i odnoszą się do duszpasterstwa rodzin. Jego pierwszorzędnym celem, jak czytamy w Relacji pięcioletniej z lat 1987–1991, „jest rodzina, która podejmie ewangelizację samej siebie poprzez realizację planu Bożego względem niej i pomoże członkom wspólnoty rodzinnej prowadzić życie zgodne z wiarą”³⁶. Jak zaznacza dalej autor analizy dokumentu:

Aby realizować tak nakreślony cel, działalność duszpasterska jest skierowana w pierwszej kolejności na całą sferę przygotowania do życia małżeńskiego i rodzinnego. Chodzi tu o przygotowanie dalsze (w rodzinie), bliższe (pracę z młodzieżą na różnych poziomach), jak i bezpośrednie (przygotowanie narzeczonych do Sakramentu Małżeństwa).

³⁴ *Archidiecezja... 2020*, s. 22.

³⁵ Tamże.

³⁶ *Relatio Quinquennalis de Statu...*, s. 78 (tekst polski, s. 49).

W tej ostatniej dziedzinie priorytetowe miejsce zajmuje poradnictwo rodzinne, które zmierza do kształtowania postaw odpowiedzialnego rodzicielstwa, przekazując jednocześnie praktyczną wiedzę odnośnie do naturalnych metod etycznej regulacji poczęć³⁷.

Głównym zadaniem działalności duszpasterskiej w Archidiecezji warszawskiej jest troska o stworzenie, a później utrzymanie i w końcu rozbudowywanie struktury przygotowującej kandydatów do Sakramentu Małżeństwa. Analizując wszystkie Relacje pięcioletnie z ostatnich pięćdziesięciu lat Archidiecezji warszawskiej, należy zaznaczyć, że zadanie to było skrupulatnie realizowane w całym tym okresie. W dokumencie z 1977 r. zaznacza się, że do przygotowania do małżeństwa należy „przekaz doktryny katolickiej o małżeństwie i rodzinie wyłożony w czasie katechizacji uczniów w szkole podstawowej i średniej”³⁸. Tymczasem, jak zaznacza się dalej: „Ci, którzy zanie[d]bali to przygotowanie, powinni bezpośrednio przed zawarciem małżeństwa uczestniczyć w co najmniej dziesięciu wykładach na temat życia chrześcijańskiego i małżeństwa, spędzić wspólnie dzień skupienia oraz odbyć rozmowę z doradcą małżeńskim”³⁹. Z powyższej informacji wynika, że sprawa przygotowania do małżeństwa katolickiego była traktowana jako przemyślany system duszpasterski już od początku lat 70. XX w. Chociaż dopiero w 1975 r.⁴⁰ utworzono dwuletnie Studium Życia Rodzinnego w Warszawie i dopiero od tego momentu zaczyna się regularne formowanie kandydatów do Katolickich Poradni Życia Rodzinnego, istniejąca wtedy już struktura duszpasterska poświęcona małżeństwu ma w swoim zamyśle i praktyce ramy systemu, który funkcjonuje przez kolejnych 50 lat. W systemie tym, również i dzisiaj, program jest podobny: jest zapewniona katechizacja, spotkanie z doradcą życia rodzinnego, jest możliwość przejścia przez skrócony Kurs Katechez Przedmałżeńskich zorganizowany przez parafię.

Jakie zmiany zauważamy w eklezyjalnej strukturze zapewniającej pomoc ze strony Kościoła w przygotowaniu i rozwoju małżeństwa i rodziny chrześcijańskiej w Archidiecezji warszawskiej?

Od strony chronologicznej należy podkreślić nieoczywistą już dzisiaj zmianę dotyczącą organizowania różnego rodzaju wspólnot pod auspicjami Kościoła. W okresie komunizmu system polityczny walczył z Kościołem, a w związku z tym nie pozwalał na funkcjonowanie żadnych wspólnot religijnych ukierunkowanych na małżeństwa czy rodziny. Jak czytamy w relacji z 1972–1976:

W systemie totalitarnym panującym w Polsce nie ma miejsca na działalność publiczną różnych organizacji, które myślałyby inaczej niż system. Dlatego jakakolwiek

³⁷ Tamże.

³⁸ *Relatio Quinquennalis Ordinarii...*, s. 62.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Zob. *Relatio Quinquennalis de Statu...*, s. 79 (tekst polski, s. 50).

samodzielna działalność społeczna katolików związana z religią i Kościołem dotyczy tylko grup nieformalnych (bez możliwości ich formowania), które spotykają się dyskretnie i tylko częściowo, w zakresie odwagi ich członków⁴¹.

Zakaz organizowania spotkań wyraźnie zmniejszył się w latach 80. W relacji z lat 1983–1987 Archidiecezja warszawska cieszyła się działalnością od kilku do kilkunastu ruchów rodzinnych, a także ruchów *pro-life*. Sprawozdanie wymienia: *Rodzinę Rodzin* (centrum przy ul. Łazienkowskiej nr 14, kapelan ks. Ryszard Marciniak), *Przymierze Rodzin* (kapelan ks. Mirosław Paciuszkiewicz SJ), *Kościół Ogniska* (chodzi o wspólnoty rodzinne ruchu „Światło–Życie”, odpowiedzialny — ks. Mieczysław Rzepecki, moderatory diecezjalni to Elżbieta i Antoni Boltruszko), *Spotkania małżeństw* (rekolekcje organizowane przez Irenę i Jerzego Grzybowskiich we współpracy z ks. Januszem Strojnym i z ks. Markiem Szumowskim), *Grupy rodzinne studentów przy Kościele akademickim św. Anny i w parafii św. Andrzeja Apostoła*. Ta sama relacja zaznacza istnienie i działalność również kilku ruchów *pro-life*: *Pro Familia* (centrum przy ul. Nowogrodzkiej nr 44), *Ruch protekcji życia pod patronatem ks. Jerzego Popiełuszki* (założony 13 grudnia 1984 r. przez ks. prałata Teofila Boguckiego, parafia św. Jana Kostki), *SOS* (koordynator ks. Ryszard Halwa SAC, ul. Skaryszewska 12), *Gaudium Vitae* (założony w 1979 r. pod patronatem Stanisławy Leszczyńskiej, koordynator o. Jacek Salij OP)⁴².

Lista wspólnot przeznaczonych dla małżeństw i rodziny pojawia się w kolejnych sprawozdaniach niesystematycznie. W relacji z lat 1987–1991 jest tylko niewielka wzmianka o ruchach rodzinnych w rozdziale poświęconym apostołowi wiernych świeckich⁴³. W sprawozdaniach z lat 1992–1996 oraz 2005–2012 nie wspomina się w ogóle o działalności ruchów dotyczących małżeństw. O znamiennej zmianie w kwestii ruchów rodzinnych informuje relacja z 1997–2003, opisująca założenie w 1994 r. *Unii Katolickich Stowarzyszeń Rodzin Archidiecezji warszawskiej*. Czytamy w tym dokumencie:

W 1994 r. staraniem Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Warszawskiej utworzono Unię Katolickich Stowarzyszeń Rodzin Archidiecezji Warszawskiej, która jest stowarzyszeniem prawnie zarejestrowanym przez Sąd. Stowarzyszenie to tworzą ruchy rodzinne:

⁴¹ *Relatio Quinquennalis Ordinarii...*, s. 65.

⁴² *Compte-Rendu...*, s. 19–20.

⁴³ Relacja z 1987–1991 wymienia takie ruchy rodzinne, jak: Przymierze Rodzin, Rodzina Rodzin, Kościół Domowy, Spotkania Małżeńskie, Gaudium Vitae, Ruch Rodzin Nazaretańskich, Straż Pokoleń, Szensztackie Dzieło Rodzin. Podkreśla się istnienie ruchów *pro-life*: Pro Familia, Ruch Obrony Życia im. Ks. Popiełuszki, SOS Poczętego Życia. Zob. *Relatio Quinquennalis de Statu...*, s. 56 (tekst polski, s. 37).

1. Przymierze Rodzin
2. Rodzina Rodzin
3. Sekcja Rodzin Klubu Inteligencji Katolickiej
4. Instytut Naturalnego Planowania Rodziny wg metody prof. J. Rotzera
5. Ruch Rodzin Nazaretańskich
6. Spotkania małżeńskie
7. Akademicka Wspólnota Rodzin Duszpasterstwa Akademickiego św. Anny
8. Wieczernikowe Spotkania Rodzin
9. Stowarzyszenie Rodzin Katolickich Archidiecezji Warszawskiej

Ruchy obrony życia:

10. Ruch Obrony Życia ks. Jerzego Popiełuszki
11. Ruch Obrony Życia Dzieci Poczętych „Pro Familia”
12. Ruch „Gaudium Vitae”

Sympatyzują z Unią:

- „Kościół Domowy”
 Ruch „Światło–Życie”
 Rodziny ruchu „Focolari”⁴⁴.

Jednym z głównych celów powołania do życia Unii Katolickich Stowarzyszeń Rodzin Archidiecezji warszawskiej było umożliwienie wszystkim wymienionym, biorącym udział w ruchach, starania się o dofinansowanie swojej działalności ze strony państwa lub różnych podmiotów gospodarczych. Unia w takiej formie istniała tylko kilka lat. Została rozwiązana, gdy poszczególne ruchy założyły już własne stowarzyszenia⁴⁵. Do wymienionych tutaj ruchów należy dodać działalność nowych, które pojawiły się w ostatnim dziesięcioleciu. Raport z 2016–2022 wymienia takie ruchy, jak: Droga Neokatechumenalna, Domowy Kościół, Przymierze Rodzin, Stowarzyszenie Apostolskie Rodzina Rodzin; Ruch Rodzin Nazaretańskich; Stowarzyszenie Rodzin Katolickich; Wspólnota Przymierza Rodzin MAMRE; Wspólnota Emmanuel, Équipes Notre-Dame; Spotkania Małżeńskie; Małżeńskie Drogi⁴⁶.

Eklezjalna pomoc małżeństwom i rodzinom realizowana była w Archidiecezji warszawskiej również dzięki opiece Kościoła nad najbardziej potrzebującymi. Pierwszą inicjatywą, istniejącą od 1958 r., był *Dom samotnej matki w Chylińskich*. W 1982 r. został przeniesiony do nowego, większego budynku i dał wsparcie piętnastu matkom⁴⁷. Drugą chronologicznie podjętą nową

⁴⁴ *L’Arcidiocesi...*, s. 112 (wersja robocza tekstu w j. polskim, XIII, s. 4–5).

⁴⁵ Konwersacja badawcza (23.3.2023) z ks. prałatem Marianem Racińskim.

⁴⁶ Zob. *Archidiecezja... 2020*, s. 117.

⁴⁷ Zob. *Relatio Quinquennalis de Statu...*, s. 81 (tekst polski, s. 47). Por. *L’Arcidiocesi...*, s. 111 (wersja robocza tekstu w j. polskim, XIII, s. 4).

inicjatywą był powołany w 1993 r. Instytut Naturalnego Planowania Rodziny wg metody prof. J. Rotzera („INER”). Towarzyszące Instytutowi „[s]towarzyszenie prowadzi kursy szkoleniowe dla nauczycieli metod naturalnego planowania rodziny oraz dla użytkowników tych metod”⁴⁸. Kolejnymi nowymi inicjatywami, które funkcjonują do dzisiaj, są projekty: *O k n o Ż y c i a* (zainicjowane w Warszawie 25 marca 2009 r.)⁴⁹, *D z i e ń D z i e c k a U t r a c o n e g o* (obchodzony co roku 15 października)⁵⁰, *I n s t y t u t R o d z i n y* (zainicjowany w 2012 r.). Ostatnia wymieniona tutaj inicjatywa jest formą poradni wyspecjalizowanej w naprotechnologii, czyli „naturalnej metodzie diagnostyki i leczenia niepłodności”⁵¹. Duszpasterstwo rodzin od 2018 r. zainicjowało również *T e l e f o n z a u f a n i a d l a m a ł ż o n k ó w w k r y z y s i e* (konsultacje są bezpłatne, z zapewnieniem profesjonalnego wsparcia psychologów)⁵².

Lektura wszystkich sprawozdań jednoznacznie wskazuje na to, że w diecezji warszawskiej w Duszpasterstwie Rodzin istniały dziedziny, wobec których Kościół wyraźnie wykazywał swoją duszpasterską troskę. Chodzi zwłaszcza o przestrzeń duszpasterstwa zajmującego się przygotowaniem narzeczonych do małżeństwa oraz o formację liderów poradnictwa rodzinnego.

Struktura formacji była dynamicznie ulepszana. Od 1982 r. pierwszym przełomowym nowym elementem podjętej reformy było rozszerzenie, de facto tworzenie od zera, pozaparafialnych struktur formacji narzeczonych do małżeństwa. Należy tutaj podkreślić, że wyzwaniem był już ówczesny ogrom terytorium diecezji warszawskiej. Do 1992 r. diecezja ta sięgała na zachód Polski aż do Kutna. W celu skutecznej i stałej formacji Doradców Rodziny z inicjatywy ks. Mariana Racińskiego, diecezjalnego kapelana rodzin⁵³, w Warszawie wprowadzono 4 grupy (ośrodki) formacji stałej dla liderów pracujących jako doradcy rodzinni (w każdy wtorek), natomiast poza Warszawą wprowadzono spotkania formacyjne w 5 regionach (na terenie 19 dekanatów)⁵⁴. Diecezja warszawska inicjowa-

⁴⁸ *L’Arcidiocesi...*, s. 113–114 (wersja robocza tekstu w j. polskim, XIII, s. 6).

⁴⁹ Do roku 2012 znalazło w nim schronienie dziesięcioro dzieci, do 2021 r. osiemnaścioro. Zob. Sprawozdanie 2005–2012, w: notatki ks. Koperskiego, s. 7; *Archidiecezja... 2020*, s. 120.

⁵⁰ *Archidiecezja... 2020*, s. 118.

⁵¹ Tamże, s. 119.

⁵² Tamże.

⁵³ Odpowiedzialni za Duszpasterstwo rodzin w Archidiecezji warszawskiej w ostatnich 50 latach: śp. ks. prałat Tomasz Król (20.5.1975 – 1.6.1978); ks. prałat Zygmunt Uczciwek (1.7.1978 – 1.6.1982); ks. prałat Marian Raciński (1.8.1982 – 30.6.2008); ks. prałat Tadeusz Bożełko (1.7.2008 – 30.6.2011); ks. kan. dr Dominik Koperski (1.9.2011 – 30.6.2016); ks. kanonik dr Marcin Szczerbiński (1.7.2016 – do chwili obecnej).

⁵⁴ Ksiądz prałat Zdzisław Struzik stworzył Poradnię Rodzinną w Kutnie (w parafii św. Wawrzyńca), w której zajęcia prowadziła codziennie inna para małżeńska. Zob. Konwersacja badawcza z ks. prałatem Marianem Racińskim.

ła stworzenie Krajowego Ośrodka i współpracę z innymi ośrodkami z Polski. Współpraca pomiędzy diecezjalnymi duszpasterzami rodzin pozwoliła na koordynowanie działań prorodzinnych. W przestrzeni takiej współpracy zrodził się pomysł powołania do życia Instytutu Naturalnego Planowania Rodziny⁵⁵. Podejmowana reforma zaowocowała stworzeniem pod koniec lat 80. potrójnego systemu kształcenia współpracowników świeckich zatrudnionych w poradniach. Czytamy w sprawozdaniu z lat 1987–1991:

A. Dwuletnie Studium Życia Rodzinnego. Działa w naszej Archidiecezji od 1975 roku. Program obejmuje zagadnienia: teologii, głównie małżeństwa i rodziny, prawa kanonicznego, seminarium z naturalnych metod regulacji poczęć, z zakresu etyki, pedagogiki, psychologii i metodyki prowadzenia zajęć.

B. Studium Podstawowe Poradnictwa Rodzinnego. Organizowane co dwa lata w odległych rejonach Archidiecezji. Obejmuje 12 spotkań liturgicznych, wykładów i konsultacji indywidualnych.

C. System Pracy Szkoleniowo-Formacyjnej z aktualnie zatrudnionymi doradcami życia rodzinnego. Obejmuje on spotkania grupowe co dwa miesiące, skupienia wyjazdowe, rekolekcje zamknięte, konsultacje indywidualne, odwiedziny w poradniach i weryfikację w celu przed[uj]żenia misji kanonicznej — co dwa lata⁵⁶.

W kolejnych latach sukcesywnie wzrastała liczba Katolickich Poradni Życia Rodzinnego. W 1988 r. funkcjonowało ich 120 (60 w Warszawie, 60 poza Warszawą)⁵⁷. Szczególną skutecznością owych poradni było posiadanie nie tylko coraz większej liczby placówek, ale przede wszystkim coraz bardziej rozbudowanego zaplecza formowania nowych katolickich doradców życia rodzinnego. Dwuletnie Diecezjalne Studium Życia Rodzinnego, istniejące od 1975 r., formowało corocznie około 50 studentów. Przez 5 lat, w latach 1983–1988 studium uformowało 216 osób, a połowa z nich podjęła pracę w centrach poradnictwa rodzinnego na terenie Warszawy, czasami w innych diecezjach⁵⁸. 10 lat później Studium stało się częścią Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie⁵⁹. W ciągu 20 lat funkcjonowania wykształcono 612 osób⁶⁰, po 27 latach 800 osób⁶¹. W 1975 r.,

⁵⁵ Krajową Instruktorką Poradnictwa Rodzin była Hanna Lorenz. Duszpasterstwo poradnictwa rodzin zaczęło się w Polsce w 1956 r. Zob. <https://rodzina.wiara.pl/doc/5330074.Nas-te-kleczki-uratowaly/2> [dostęp: 13.5.2023].

⁵⁶ *Relatio Quinquennalis de Statu...*, s. 79–80 (tekst polski, s. 50).

⁵⁷ *Compte-Rendu...*, s. 17–18.

⁵⁸ Tamże, s. 16.

⁵⁹ W 1985 r. dwuletnie Studium Życia Rodzinnego zaczęło funkcjonować przy Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie. Obecnie studium funkcjonuje pod nazwą Studium Małżeństwa i Rodziny na Akademii Katolickiej w Warszawie.

⁶⁰ *Archidiecesis...*, s. 61–62.

⁶¹ *L'Arcidiecesi...*, s. 113 (wersja robocza tekstu w j. polskim, s. 6).

z inicjatywy ks. abp. Kazimierza Majdańskiego (byłego więźnia obozu w Dachau) został powołany do życia również Instytut Studiów nad Rodziną. Funkcjonujący w ramach Akademii Teologii Katolickiej, z siedzibą w Łomiankach, w pierwszym momencie swojego istnienia otrzymał zgodę władz państwowych na funkcjonowanie jedynie pod nazwą „Zakład Teologii Praktycznej”. 29 kwietnia 2010 r. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego (była ATK) przekształca instytut na Wydział Studiów nad Rodziną⁶².

2.2.3. Zmiany fundamentalne — zmiany wartości i mentalności

Trzecia kategoria zmian społeczno-kulturowych, dotycząca wartości i mentalności wiernych i dużych części społeczeństwa w Polsce, jest z pewnością kluczowa do pogłębionego rozeznania duszpasterskiego w Kościele. Tak jak to wydarzył w 1969 r. we Francji i w podobnym kontekście bp Gabriel Matagrín, chodzi o zdiagnozowanie istotnego pytania: „Kim jest człowiek do zewangelizowania dzisiaj?”⁶³.

Analizowany w artykule okres badawczy odnosi się do drugiej połowy XX w., a także do czasów nam współczesnych. W tym okresie w całej zachodniej Europie w instytucji małżeństwa i rodziny wymiar transcendencji jest pomniejszany albo całkowicie eliminowany⁶⁴. O nowym i mainstreamowym paradygmacie mentalności świata liberalnego mogą świadczyć już niektóre sformułowania w kwestionariuszu przygotowawczym do Relacji pięcioletnich z 1982 r. W dokumencie tym Stolica Apostolska podkreśla potrzebę zweryfikowania już nie tylko, jaki jest zakres rozwodów, czy w jakim stopniu rozszerza się zamach na życie w postaci aborcji w społeczeństwie, lecz także jakie są „ewentualnie nowe tendencje” będące nowymi wyzwaniem dla Kościoła, takie jak: koabita-

⁶² Siedziba Wydziału Studium nad Rodziną UKSW aż do 2015 r. znajdowała się w budynku Instytutu Św. Rodziny w Łomiankach, a od tego czasu na Campusie UKSW przy ul. Wóycickiego 1/3 w Warszawie. Zob. tamże, s. 113 (wersja robocza tekstu w j. polskim, s. 2). Por.: <https://wsr.uksw.edu.pl/2023/04/01/historia-wydzialu-studiow-nad-rodzina-uksw-w-warszawie/> [dostęp: 13.5.2023]; <https://isnarakm.pl/o-instytucie/historia-nauk-o-rodzynie/> [dostęp: 18.5.2023].

⁶³ Zob. A.A. Kasprzak, *Kościół a nowoczesność...*, s. 230.

⁶⁴ Krajowe Centrum Nauczania Religijnego, w opracowaniu z 1973 r. w temacie „Rodzina, Kościół i wiara”, zaznacza bardzo ciekawe przemyślenie: „[w ostatnich latach] rozwijały się w naszym społeczeństwie, równocześnie ze wskaźnikiem wzrostu urodzeń, bardzo mocne wyobrażenia kulturowe miłości, związków, dziecka, edukacji, wobec których rzadko można było rozpoznać jakąś głęboką wartość (wyjątek stanowiły różne «modele» miłość–para zakochanych, dotyczące [jedynie] duszpasterstwa narzeczonych)”. *Les Familles, l’Eglise et la foi. Dossier publié par le Centre National d’Enseignement Religieux sous la direction de Georges Duperray*, Paris 1973, s. 42.

cja, sterylizacja czy problemy sekularyzacyjne — relatywizm wartości moralnych czy obyczajów⁶⁵.

Analiza relacji Archidiecezji warszawskiej z ostatnich pięćdziesięciu lat może być podzielona w powyższej perspektywie zmian na dwa okresy związane ze zmianą ustroju w Polsce. Do 1989 r. chodzi o sytuację funkcjonowania niedemokratycznego rządu komunistycznego, którego jednym z celów była walka z religią. Oderwanie małżeństwa i rodziny od Kościoła i religii oraz programowe pomniejszanie ich wartości było celem, a środkiem miała być walka samego państwa. Walka ta była zaprogramowana i wpisana w specjalnie do tego stworzony IV Departament MSW, który traktował wszelką działalność kościołów i związków wyznaniowych jako „antypaństwową”⁶⁶. Walka z Kościołem była ewidencjonowana i dokumentowana. Szpiedzy SB działali także w wewnętrznych strukturach Kościoła, zarówno w środowisku osób świeckich, jak i duchownych. Relacja z lat 1987–1991 demaskuje dawną taktykę walki z Kościołem. Aby szerzyć niewiarę, została stworzona specjalna organizacja zwana Towarzystwem Krzewienia Kultury Świeckiej:

W szkołach i w wojsku szerzono światopogląd materialistyczny przez tzw. wychowanie obywatelskie, tj. lekcje z filozofii marksizmu i omawianie bieżących zagadnień społeczno-politycznych w myśl zasad polityki komunizmu. W tym samym kierunku zmierzało tzw. wychowanie do życia rodzinnego, gdzie szerzyło się zasady swobody seksualnej i model życia rodzinnego przeciwny zasadom chrześcijańskim⁶⁷.

Tymczasem, jak zaznacza autor pierwszej relacji tutaj analizowanej, z lat 1972–1977: „Opinia katolików w sprawach społecznych i politycznych, ogólnie rzecz biorąc, wydaje się [...] raczej jednomyślna i zgodna z działaniem biskupów”⁶⁸. Oznacza to sytuację pozytywnego paradoksu, w jakim znajdował się w tym czasie Kościół katolicki, a mianowicie, że mimo różnego rodzaju prób osłabienia chrześcijańskiej wizji życia małżeńskiego i rodzinnego ludzie w swojej mentalności pozostawali wciąż przekonani o słuszności nauczania dogmatycznego i moralnego Kościoła, a także zasad życia obyczajowego. Ci, którzy forsowali nową mentalność, jako ludzie niewierzący czy całkowicie niepraktykujący, jak to podkreśla relacja z 1983–1987: pochodzili „zwłaszcza ze środowisk związanych z rządem

⁶⁵ *Formulaire...* 1981, s. 9, 17.

⁶⁶ *Departament IV MSW*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Departament_IV_MSW [dostęp: 12.5.2023].

⁶⁷ *Relatio Quinquennalis de Statu...*, s. 68 (zob. tekst polski tego samego dokumentu, s. 44).

⁶⁸ *Relatio Quinquennalis Ordinarii...*, s. 65.

(wysocy stanowiskiem urzędnicy, wojskowi, milicja)⁶⁹. Do momentu zmiany ustrojowej Polski w Kościele zauważa się przede wszystkim bardzo pozytywne dane statystyczne dotyczące praktyki sakramentalnej małżeństw i rodzin — 90% młodzieży, która zawiera ślub w Kościele, rzadkie rozwody wg średniej krajowej (1 do 5%), w miastach (5 do 10%), w Warszawie (do 20%). Pogrzeby są w ponad 90% religijne⁷⁰. Pojawiające się trudności w pracy duszpasterskiej i w życiu religijnym pochodzą w tym czasie „nie tyle od ateizmu”, ile, jak zaznacza ten sam cytowany dokument: „od laicyzacji (sekularyzmu) na wzór zachodni, częściowo przez laicyzację sterowaną przez ośrodki antykościelne”⁷¹. Negatywnym i realnym, co podkreślono, czynnikiem była jednak sama niemoralność ludzi. Wymienia się tutaj konkretne jej przestrzenie: „alkoholizm, narkomania — zwłaszcza w dużych miastach; seksualizm, rozpad życia rodzinnego, obniżenie moralności na odcinku pracy”⁷².

Zmiana ustroju od jesieni 1990 r. w Polsce oznacza dla Kościoła zupełnie nowy rozdział wyzwań dotyczących zmian wartości i mentalności wśród wiernych i w ogóle w społeczeństwie. Pierwsze istotne zobrazowanie zmian przedstawia relacja z lat 1987–1991. W dokumencie czytamy:

Sytuacja moralna ludności naszej Archidiecezji jest bardzo zróżnicowana. Ogólnie można powiedzieć, że obserwuje się postęp laicyzacji. Dało się to zaobserwować w tendencjach antyklerykalnych, które się ujawniły zwłaszcza wokół problemu wprowadzenia religii do szkół i działań naszego Kościoła, zmierzających do poparcia inicjatywy poselskiej w sprawie prawnej ochrony dziecka poczętego. Postęp laicyzacji jest widoczny zwłaszcza w dziedzinie moralnej. Obserwuje się nasilenie pornografii, kult seksu, prezentację postaw konsumpcyjnych w środkach masowego przekazu, utrzymuje się wysoki wskaźnik rozwodów, zauważa się więcej młodzieży uzależnionej od narkomanii.

Tendencje laicyzacyjne i relatywizm w stosunku do wartości moralnych i obyczajowych przychodzą do nas z Zachodu jako następstwo uzyskanej wolności. Tak propagowana laicyzacja jest wyraźnie sterowana przez ośrodki antykościelne⁷³.

Relacja z lat 1987–1991 przedstawia nową taktykę laicyzacji społeczeństwa polskiego:

⁶⁹ *Compte-Rendu...*, s. 8. (wersja polska tekstu, Zał. I.A., s. 1).

⁷⁰ Tamże, s. 9. (wersja polska tekstu, Zał. I.A., s. 2).

⁷¹ Tamże.

⁷² Tamże.

⁷³ *Relatio Quinquennalis de Statu...*, s. 86–87 (tekst polski, s. 54).

Obecnie [...] nowe metody walki wyglądają następująco:

- w parlamencie ukształtował się ruch partii lewicowych, opowiadających się za „laickim”, a właściwie bezwyznaniowym charakterem państwa (usunięcie religii ze szkoły, obrona uchwalonej przez rządu komunistyczne ustawy o dozwoleniu przerywania poczętego życia, odsunięcie Kościoła od życia społecznego i politycznego); prasa w większości została opanowana przez elementy lewicowe (dawnie komunistyczne i nowej lewicy typu zachodniego); w swoich wypowiedziach atakuje ona nie tyle religię jako taką, ile Kościół i duchowieństwo, posługując się często kłamstwem lub jednostronnym naświetleniem problemów czy faktów. To samo czyni telewizja i radio, gdzie dotychczas utrzymują się nastroje antykościelne i antyreligijne.
- niektóre czasopisma (np. tygodnik „Nie”) pozwalają sobie na ośmieszanie Kościoła i dowcipy zakrawające na bluźnierstwa;
- ponieważ nie ma żadnej kontroli prasy, [więc] ukazują się książki antykościelne i antyreligijne;
- spustoszenie moralne sieje nieraz telewizja i kasety z filmami video, gloryfikujące gwałt, przemoc, morderstwo i pornografię⁷⁴.

Cytowany dokument wspomina nawet o działalności stowarzyszeń jawnych i niejawnych, które w nowej demokratycznej Polsce próbują wprowadzić swoją wizję świata bez Boga. Czytamy wyjaśnienie: „[z]organizowane grupy niewieźrzących, jak wolnomularzy, istnieją i działają, ale czynią to w tajemnicy, nie ujawniając swych ośrodków, zebrań i działalności ani też nazwisk przewodniczących. Jawn[e] jest stowarzyszenie NEUTRUM, szerzące ateizm wśród młodzieży”⁷⁵. Laicyzacja po 1990 r. charakteryzuje się również próbą systematycznego osłabiania autorytetu Kościoła wśród młodych. Mniejsza frekwencja tych ostatnich na niedzielnej Mszy Świętej spowodowana jest — zdaniem relacji — „atakami lewicowych środków przekazu (prasa, telewizja, radio), obwiniających m.in. Kościół o zły stan gospodarczy”⁷⁶.

Bardzo poważny zakres zmiany mentalnościowej w kwestii małżeństwa i rodziny wiernych i społeczeństwa polskiego dotyczy w kolejnych latach kwestii aborcji, antykoncepcji, techniki sztucznego zapłodnienia *in vitro* oraz w ostatnim czasie ideologii *gender*. We wszystkich tych tematach stanowisko Kościoła w stosunku do nowych rozwiązań społecznych i politycznych było i jest nadal w kontrapunkcie. Poddam tutaj analizie szczegółowej kwestię zamachu na życie, jakim jest aborcja.

W perspektywie ostatnich 50 lat debaty na temat aborcji można mówić o pozytywnej zmianie zarówno dla społeczeństwa, jak i dla zgodności praktyki z na-

⁷⁴ Tamże, s. 68–69 (tekst polski, s. 44).

⁷⁵ Tamże, s. 69 (tekst polski, s. 45).

⁷⁶ Tamże, s. 69–70 (tekst polski, s. 45).

uczaniem Kościoła. W 1977 r. wspomina się o ok. 600 tys. przypadków popełnienia co roku przez kobiety zabiegu przerwania ciąży. Ta dramatycznie wielka liczba wynikała z ustawy z 27 kwietnia 1956 r. o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. Nr 12, poz. 6 z późniejszymi zmianami), która zalegalizowała przerywanie ciąży z tzw. wskazań społecznych (trudnych warunków życiowych), ale również z faktu, że aborcja w tym czasie była pewnego rodzaju zamiennikiem antykoncepcji w krajach bloku wschodniego⁷⁷. W 1992 r. liczba ta zmniejsza się do 150 tys. Jak zauważa autor relacji z 1987–1991:

Z rozmów przeprowadzonych między władzą cywilną a przedstawicielami Kościoła wynika, że nie ma między nimi różnicy zdań odnośnie [do] negatywnej oceny zjawiska ab[or]tus, a także co do faktu, że poronienia sztuczne są w Polsce głównym środkiem regulacji urodzeń. Mimo takiego stanowiska władze cywilne nie podejmują działań zmierzających do uchylecia ustawy z 1956 roku⁷⁸.

Sprawozdanie zaznacza, że od 1988 r. trwają rozpoczęte „z inicjatywy posłów katolickich, prace nad projektem ochrony prawnej poczętego dziecka”⁷⁹. Po trwających sześć lat dyskusjach publicznych i politycznych 7 stycznia 1993 r. przyjęto ustawę „O planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży”. Jak zaznacza sprawozdanie z lat 1992–1996, „prawo to zasadniczo położyło kres przestępczej praktyce [aborcji]”⁸⁰. Jednakże „[o]becną jedną z największych trudności w pracy nad rodziną jest ustawa z sierpnia 1996 r., zgodnie z którą aborcja jest wykonywana z tak zwanych powodów zdrowotnych i społecznych, co w rzeczywistości odpowiada możliwości aborcji na żądanie”⁸¹. Jak wyjaśnia dalej relacja z lat 1997–2003:

Wspomniana ustawa zdecydowanie przerwała proceder przerywania ciąży wynikający z ustawy z 1956 r.

Aktualnie obowiązuje ustawa z dnia 30 sierpnia 1996 r. „O zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz o zmianie niektórych innych ustaw”, na mocy której przerywanie ciąży może być dokonane przez lekarza w czterech przypadkach:

- ciąża stanowi zagrożenie dla życia lub zdrowia kobiety ciężarnej,
- badania prenatalne lub inne przesłanki medyczne wskazują na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu,

⁷⁷ Por. Konwersacja badawcza z Françoise Gontard (lekarz ginekolog, była wiceprzewodnicząca FEAMC — Europejskiej Federacji Stowarzyszeń Lekarzy Katolickich), 8.7.2005. Archiwa prywatne.

⁷⁸ Zob. *Relatio Quinquennalis de Statu...*, s. 84–85 (tekst polski tego samego dokumentu, s. 52–53).

⁷⁹ Tamże, s. 53.

⁸⁰ *Archidiocesis...*, s. 58.

⁸¹ Tamże.

- zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zbrodniczego,
- kobieta ciężarna znajduje się w ciężkich warunkach życiowych lub trudnej sytuacji osobistej.

W praktyce oznacza to możliwość dokonania aborcji „na życzenie”. Zabiegi przerywania ciąży dokonywane są w zakładach lecznictwa uspołecznionego oraz w gabinetach prywatnych. Aktualnie środowiska partii rządzącej (SLD) dążą do zniesienia tych czterech warunków i wprowadzenia faktycznego prawa do aborcji na żądanie kobiety⁸².

Realna zmiana na rzecz społecznego konsensusu w kwestii ochrony dzieci nienarodzonych nastąpiła ostatecznie w 1997 r. dzięki interwencji Trybunału Konstytucyjnego⁸³, który uchylił czwartą przesłankę dopuszczającą do aborcji zaznaczoną w ustawie „O zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży”. Jak czytamy w kolejnej relacji z lat 2005–2012:

Przerwanie ciąży może być dokonane przez lekarza w trzech przypadkach, gdy:

- ciąża stanowi zagrożenie życia lub zdrowia kobiety ciężarnej,
- badania prenatalne lub inne przesłanki medyczne wskazują na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu,
- zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zbrodniczego⁸⁴.

Z jednej strony ogromny spadek liczby dokonywanych aborcji w stosunku do wcześniejszych danych, zwłaszcza w latach 70. XX w. (ponad 500 razy mniejszy jest ten proceder), z drugiej strony wzrost o ponad 600% aborcji eugenicznych w latach 2005–2011, spowodowały dalszą dyskusję na temat zasadności zachowania przesłanki eugenicznej dokonywanej aborcji. Trybunał Konstytucyjny 22 października 2020 r., „po rozpatrzeniu wniosku ruchów obrony życia orzekł niezgodność z Konstytucją tzw. przesłanki eugenicznej w polskiej ustawie o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży”⁸⁵. Jak zaznacza relacja z lat 2016–2020: „[z] uznaniem decyzję Trybunału przyjęli polscy biskupi, przypominając, że życie każdego człowieka ma przed Bogiem taką samą wartość i powinno być w takim samym stopniu chro-

⁸² *L'Arcidiocesi...*, s. 109 (wersja polska tekstu, XIII, B.1, s. 2).

⁸³ Sprawozdanie z lat 2005–2012 niewyraźnie wyjaśnia całe zamieszanie wokół ustawy z 30 sierpnia 1996 r., które trwało de facto ponad rok między sierpniem 1996 r. a grudniem roku następnego. Zob. więcej szczegółów w analizie: *Aborcja w Polsce*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Aborcja_w_Polsce [dostęp: 15.5.2023].

⁸⁴ *Archidiecezja... 2012*, s. 91.

⁸⁵ *Archidiecezja... 2020*, s. 27.

nione przez państwo. Jednocześnie wezwano do większego wsparcia dla rodzin zajmujących się niepełnosprawnymi dziećmi⁸⁶.

Zatrzymując tutaj analizę szczegółów wokół dalszych wspomnianych tematów etycznych dotyczących małżeństwa i rodziny, chcę podkreślić, że aborcja, antykoncepcja, metoda leczenia niepłodności *in vitro* i ideologia *gender* to tematy, które na ogół wywoływały duże napięcia społeczne w Polsce oraz różnicę opinii pomiędzy państwem a Kościołem. Tymczasem temat antykoncepcji, ale również ideologii *gender*, zrodziły polaryzację także w samym Kościele wśród wiernych. Bardzo ostry sprzeciw społeczny wobec dość radykalnego rozwiązania dotyczącego aborcji, który zrodził tzw. Strajk kobiet pod koniec 2022 r., gdzie „wzywano otwarcie do agresji wobec inicjatorów zmian, a także Kościoła w Polsce jako winnego, przez swoje nauczanie, [...], manifestacje na ulicach wielu polskich miast, a zwłaszcza w Warszawie, [...], brutalizacja języka, wulgaryzmy, [...], niszczenie mienia publicznego, [...], atakowanie świątyń, czasami przerywania liturgii czy fizyczn[a] agresj[a] wobec duchownych, [...], dokonywanie aktów apostazji”⁸⁷ wszystko to świadczy o głębokich przemianach mentalnościowych społeczeństwa polskiego, zwłaszcza ludzi młodych. W latach 80. i 90. pewne antidotum wobec tych przemian stanowiły autorytet i osobiście przekazywane treści nauczania Kościoła przez papieża Jana Pawła II. VI Pielgrzymka do Polski, z czerwca 1991 r., poświęcona w całości dekalogowi, potwierdziła jednak, że recepcja przekazanych treści była prawdopodobnie tylko powierzchowna, także wśród wiernych Kościoła. Wyjątek mógł stanowić jedynie wyraźny papieski przekaz o prawie do życia każdego ludzkiego istnienia, który z pewnością był kluczem całego pontyfikatu Jana Pawła II i który skutecznie wszedł do mentalności Polaków⁸⁸.

3. Rozeznanie duszpasterskie ordynariuszy Archidiecezji warszawskiej

3.1. Kardynał Stefan Wyszyński (1901–1981) — pierwsze fundamenty

W okresie urzędowania kardynała Wyszyńskiego (od 6 lutego 1949 do 28 maja 1981 r.) zaczęły funkcjonować zręby całego do dzisiaj działającego systemu przygotowania do małżeństwa katolickiego. Kardynał Stefan Wyszyński zabiegał, aby w Archidiecezji warszawskiej funkcjonowała praktyka przygo-

⁸⁶ Tamże, s. 27–28.

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ Z pewnością nieprzypadkowo papież Jan Paweł II 4 czerwca 1997 r., to znaczy w szczytowym momencie dyskusji o prawie dotyczącym aborcji, na placu św. Józefa w Kaliszu wygłosił homilię w całości poświęconą ochronie życia dzieci nienarodzonych, w tym słynne zdanie: „prawo do życia nie jest tylko kwestią światopoglądu, nie jest tylko prawem religijnym, ale jest prawem człowieka”.

towania do małżeństwa przez konieczną katechizację, a jeśli jej brakowało, to przez wysłuchanie „przynajmniej dziesięciu wykładów na temat życia chrześcijańskiego i małżeństwa, spędzenie wspólnego dnia skupienia oraz odbycie rozmowy z doradcą małżeńskim”⁸⁹. Kardynał troszczył się o rodziny w trudnych sytuacjach. W 1958 r. założył Dom Samotnej Matki w Chyliczkach, w którym schronienie mogą znaleźć samotne matki⁹⁰. Prymas Tysiąclecia był wielkim propagatorem rozszerzania dostępu do wiedzy na temat stosowania naturalnych metod rozpoznawania płodności. W 1975 r. współdziałał w stworzeniu Studium Życia Rodzinnego na Akademii Teologii Katolickiej. Zaplecze naukowo-praktyczne poświęcone małżeństwu i rodzinie pozwalało odtąd na stałą formację kandydatów do Katolickich Poradni Życia Rodzinnego.

Działania duszpasterskie kardynała Wyszyńskiego świadczą również o wielkiej trosce o odnowę moralną zarówno wiernych, jak i całego społeczeństwa polskiego. Nie sposób nie wspomnieć tutaj, że pasterz ten był inicjatorem Dziesięcioletniej Wielkiej Nowenny z okazji Tysiąclecia Chrześcijaństwa w Polsce. Rozpoczęta w 1956 r. wielka modlitwa narodu była w dużej mierze oparta na pragnieniu zaproponowania wszystkim wiernym chrześcijańskiej odnowy życia z Bogiem. Na dziewięć tematów nowenny aż cztery odnosiły się do małżeństwa i rodziny⁹¹. Warto tutaj dodać, że w pracy duszpasterskiej i posłudze prymasowskiej kardynał Stefan Wyszyński cały czas pisał z myślą o edukowaniu, formowaniu i informowaniu, m.in. o społecznych i kulturowych niebezpieczeństwach, zwłaszcza dotyczących etyki społecznej⁹². Notabene specjalnie wydany elektroniczny zbiór wszystkich jego publikacji na temat małżeństwa i rodziny posiada ponad tysiąc stron cytatów i kilkaset referencji bibliograficznych Wyszyńskiego⁹³.

⁸⁹ *Relatio Quinquennalis Ordinarii...*, s. 62.

⁹⁰ Inicjatorką założenia domu dla samotnych matek w Chyliczkach oraz spiritus movens realizacji całego projektu była Teresa Strzembosz. Zob. B. Perzanowska, *Teresa Strzembosz i jej dzieło poradnictwa rodzinnego w Polsce*, Fundacja Pomoc Rodzinie, Łomianki 2010. Zob. również: <https://dsmchyliczki.pl/patronka-domu/> oraz <https://www.youtube.com/watch?v=ng6N38Iuaig> [dostęp: 5.5.2023].

⁹¹ III rok 1959/1960, hasło: „Przyrzekamy stać na straży budzącego się życia”. IV rok 1960/1961, hasło: „Przyrzekamy wierność małżeńską”. V rok 1961/1962, hasło: „Przyrzekamy świętość ogniska domowego”. VI rok 1962/1963, hasło: „Przyrzekamy wychować młode pokolenie w wierności Bogu i Kościołowi”. R. Łatka, *Wielka Nowenna kardynała Stefana Wyszyńskiego*, <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-rafal-latka-kard-stefan-wyszynski/> [dostęp: 13.5.2023].

⁹² Por. M. Laskowska, „*Najmilszy trud mego życia*”, czyli o pracy dziennikarskiej ks. Stefana Wyszyńskiego, w: *Kardynał Stefan Wyszyński. Droga życia i posługi pasterskiej*, red. R. Czekalski, Warszawa 2021, s. 150–151.

⁹³ *Stefan Kardynał Wyszyński. Prymas Polski. Nauczanie o małżeństwie i rodzinie. Antologia tekstów 1925–1981*, red. Z. Struzik, Warszawa 2012 [wydanie na CD, dokument w formie pdf].

Prymas Tysiąclecia jest tytanem słowa pisanego i traktuje jego znaczenie jako „służbę dla Prawdy, Dobra i Piękna”⁹⁴.

Pasterzując w okresie otwartej walki państwa z Kościołem, gdy nie było możliwości organizowania jakiejkolwiek wspólnoty religijnej formowanej przez Kościół, a działalność kościołów i związków wyznaniowych traktowano jako działania „antypaństwowe”, pasterz Warszawy bronił niezłomnie katolickiej nauki społecznej Kościoła, wykorzystując skutecznie prasę, radio, film i telewizję⁹⁵. Sugeruję tutaj słuszność hipotezy, że w opinii kardynała Wyszyńskiego przemiany społeczno-kulturowe wynikały w okresie jego pasterzowania przede wszystkim z kontekstu systemu komunistycznego i były z tego powodu głównym czynnikiem laicyzacji społeczeństwa. Jedną ze strategii władz komunistycznych dążących do oderwania rodziny od wiary było świadome niszczenie tkanki społecznej małych wiosek i miast. Przemieszczanie młodych ludzi do dużych miast, gdzie celowo zabraniano budowania kościołów i organizowania życia religijnego, było rzeczywiście powodem zerwania dotychczasowych więzi z Kościołem i wartościami wynikającymi ze świata wiary chrześcijańskiej⁹⁶. Odważna postawa *non possumus* Wyszyńskiego wobec systemu komunistycznego, zaowocowała jasnym i wyraźnym przekazem przede wszystkim do wiernych, że wiara w Boga, Kościół i jego wartości, w tym dotyczące życia małżeńskiego i rodzinnego, są wciąż aktualnym fundamentem życia dla każdego wiernego, a również dobrem dla Polski, bo zapewniają jej w ten sposób właściwy kierunek rozwoju społecznego. Rozumieli to doskonale wierni, mimo stałej nagonki medialnej na Kościół i pomimo stosowania różnych strategii osłabienia autorytetu duchowieństwa. Nie przypadkowo sprawozdanie z lat 1972–1977 podkreśla: „Opinia katolików w sprawach społecznych i politycznych, ogólnie rzecz biorąc, wydaje się [...] raczej jednomyślna i zgodna z działaniem biskupów”⁹⁷. Zmiany społeczno-kulturowe sterowane przez komunistów miały wpływ na struktury życia społecznego w Polsce, nie zmieniały jednak dogłębnie mentalności wiernych Kościoła. Postępująca laicyzacja, przed którą przestrzegał wielokrotnie Prymas Tysiąclecia, dotyczyła co najwyżej zmian stylu życia niektórych Polaków. Zagrożenie było zewnętrzne, natomiast realnym kreatorem etosu moralnego życia społecznego Polaków wciąż pozostawał Kościół.

⁹⁴ J. Sikora, *Pisarstwo Prymasa Tysiąclecia*, Warszawa 2021, s. 78–79.

⁹⁵ Zob. tamże.

⁹⁶ Por. G. Defois, A.A. Kasprzak, *Obecne kryzysy i wyzwania Kościoła we Francji*, „Homo Dei” 3–4 (2021), lipiec–sierpień, s. 99.

⁹⁷ *Relatio Quinquennialis Ordinarii...*, s. 65.

3.2. Kardynał Józef Glemp (1929–2013) — rozbudowa struktury

Rola księdza kardynała Józefa Glempa jako duszpasterza wpisuje się w okres wielkich przemian ekonomicznych i ustrojowych państwa polskiego. W czasie pełnienia urzędu metropolity warszawskiego (od 24 września 1981 do 1 kwietnia 2007 r.⁹⁸) dokonywała się wielka restrukturyzacja Kościoła. 25 marca 1992 r., mocą bulli „Totus Tuus Poloniae Populus” Jana Pawła II erygowano w Polsce 17 nowych diecezji (od 1972 r. było ich 27, po 1992 — 44). Od Archidiecezji warszawskiej odłączono Kutno, Łowicz, Skierniewice oraz część wcześniejszego województwa radomskiego. Erygowanie nowej diecezji warszawsko-praskiej spowodowało podział struktur Kościoła w samym sercu stolicy, dzieląc ją naturalną granicą, jaką jest przepływająca przez miasto Wisła.

Zmiany społeczno-kulturowe dotyczące małżeństwa i rodziny wpisują się w tym czasie w zadanie umocnienia i rozbudowy całej struktury duszpasterstwa rodzin Archidiecezji warszawskiej. Dzięki tym staraniom wzrasta sukcesywnie liczba Katolickich Poradni Życia Rodzinnego. W granicach wcześniejszego podziału administracyjnego Wydział Duszpasterstwa Rodzin Kurii warszawskiej tworzy potrójny system dokształcania współpracowników świeckich zatrudnionych w poradniach. Oprócz funkcjonującego od 1975 r. Dwuletniego Studium Życia Rodzinnego w archidiecezji zorganizowane zostaje Studium podstawowe poradnictwa rodzinnego. Funkcjonuje w odległych rejonach archidiecezji, proponując w ramach cyklu formacji dwanaście spotkań liturgicznych, wykładów i konsultacji indywidualnych. Dodatkowo wprowadza się nowy System pracy szkoleniowo-formacyjnej dla zatrudnionych doradców życia rodzinnego. Co dwa miesiące odbywają się dla nich spotkania grupowe, skupienia wyjazdowe, rekolekcje zamknięte, konsultacje indywidualne, odwiedziny w poradniach. Co dwa lata w celu przedłużenia misji kanonicznej weryfikowane są kompetencje pracowników. Od 1998 r. stało się możliwe wzięcie ślubu konkordatowego, czyli ceremonii kościelnej połączonej z aktem prawnym. Szczegółowe ramy przygotowania do małżeństwa oraz system zapewnienia Parafialnego Kursu Katechez Przedmażeńskich i dostępu do Poradni Życia Rodzinnego zostały przedyskutowane i opublikowane w 1999 r. w decyzjach IV Synodu w statutach pod numerami 315–325 oraz w kwestii Duszpasterstwa osób żyjących w związkach niesakramentalnych pod numerami 441–448⁹⁹.

Przemiany społeczno-kulturowe małżeństwa i rodziny w rozeznaniu duszpasterskim kardynała Józefa Glempa na początku lat 90. dotyczą wyraźnie wkraczających do Polski z Zachodu tendencji laicyzacyjnych i relatywizmu w stosun-

⁹⁸ Kardynał Józef Glemp pełnił funkcję arcybiskupa metropolity warszawskiego do 6 grudnia 2006. Po złożeniu rezygnacji przez jego następcę Stanisława Wielgusa papież Benedykt XVI zlecił mu pełnienie obowiązków administratora archidiecezji do 1 kwietnia 2007.

⁹⁹ Zob. *IV Synod Archidiecezji warszawskiej*, Warszawa 2003, s. 76–77, 95–96.

ku do wartości moralnych i obyczajów. Laicyzacja rozszerza swoje negatywne oddziaływanie zwłaszcza w dziedzinie środków masowego przekazu, gdzie obserwuje się nasilenie pornografii i gdzie zachęca się do jeszcze większej konsumpcji i bogacenia się¹⁰⁰. Pojawia się relatywizm w stosunku do wartości moralnych i obyczajów, co jest następstwem uzyskanej wolności „wyraźnie sterowanej przez ośrodki antykościelne”¹⁰¹. W tym czasie po raz pierwszy pojawia się debata publiczna i polityczna wokół zmiany prawa cywilnego dotyczącego aborcji. Po trwających sześć lat dyskusjach publicznych i politycznych 7 stycznia 1993 r. przyjęto ustawę, która przerwała proceder przerywania ciąży wynikający z ustawy z 1956 r., tzw. aborcji na życzenie. Kolejny rząd wprowadził nowelizację owej ustawy 30 sierpnia 1996 r., dopuszczając przerwanie ciąży dokonane przez lekarza również w przypadku, gdy kobieta ciężarna znajduje się w ciężkich warunkach życiowych lub trudnej sytuacji osobistej. Przesłankę tę cofnięto na mocy wyroku Trybunału Konstytucyjnego w grudniu 1997.

Na przełomie tysiąclecia pojawia się inny rodzaj wyzwania ze strony przemian społeczno-kulturowych. Chodzi tym razem o splot zaistniałych realiów: „konsumpcji, lęku przed utratą pracy i samego bezrobocia”¹⁰². Powoduje to, zdaniem kardynała Glempa, spadek moralności społeczeństwa, a jego owoce to: „wzrost rozwodów, ciągły wzrost liczby urodzeń dzieci z relacji pozamałżeńskich i pochodzących z rodzin patologicznych, wzrost konsumpcji alkoholu, a także zauważa się ciągły wzrost liczby młodzieży uzależnionej od narkotyków, wzrost przypadków śmierci samobójczej, wzrost zabójstw i spadek poziomu świadomości społecznej”¹⁰³.

Antidotum pastoralnym wobec złego kierunku przemian społeczno-kulturowych dla małżeństwa i rodziny jest promocja „każdej aktywności duszpasterskiej jak i ewangelicznej na wszystkich poziomach”¹⁰⁴. Kardynał Glemp wskazuje na katechezę prowadzoną w przedszkolach, szkołach, podczas rekolekcji dla dzieci, młodzieży i dorosłych, przez konferencje, spotkania i debaty, jak również przez dzieło duszpasterstwa specjalistycznego. Wskazuje na potrzebę promocji grup modlitewnych i różnych ruchów katolickich, a także instytucji charytatywnych. Prymas Glemp docenia rolę pielgrzymek do sanktuariów znajdujących się poza Polską¹⁰⁵. W duchu tego samego zamierzenia, jakim było staranie się o powszechny przekaz Ewangelii w stolicy Polski, kardynał Glemp jest inicjatorem założenia rozgłośni radiowej Radio Józef w 1994 r. Jak podkreśla w osobistych refleksjach, radio to staje się dla wszystkich biskupów warszawskich, zaraz po parafii, miej-

¹⁰⁰ *Relatio Quinquennalis de Statu...*, s. 86 (tekst polski, s. 53).

¹⁰¹ Tamże, s. 87 (tekst polski, s. 53).

¹⁰² *L'Arcidiocesi...*, s. 154.

¹⁰³ Tamże.

¹⁰⁴ Tamże.

¹⁰⁵ Tamże.

scem przekazu i głoszenia Słowa Bożego. Funkcjonowanie radia wpisywało się w pomoc instytucjom archidiecezji w nadawaniu programów w telewizji publicznej¹⁰⁶, ale przede wszystkim było bardzo praktycznym narzędziem formowania mentalności wiernych Archidiecezji warszawskiej¹⁰⁷.

3.3. Kardynał Kazimierz Nycz (ur. 1950) — wobec wyzwań polaryzacji

Biskup Kazimierz Nycz zostaje arcybiskupem metropolitą warszawskim 3 marca 2007 r., obejmując swój urząd 1 kwietnia 2007 r. Jego pasterska, wciąż aktualna, posługa wpisuje się w przemiany społeczno-kulturowe w Polsce nacechowane napięciami i konfliktem ideologicznym, „który ma miejsce w instytucjach politycznych, mediach, uniwersytetach, szkołach”¹⁰⁸. Genezę tego konfliktu wyjaśnia sam pasterz Warszawy w 2013 r.:

W archidiecezji warszawskiej, podobnie jak w całej Polsce, konflikty ekonomiczne ostatnich lat zostały przysłonięte rysującym się coraz wyraźniej podziałem socjopolitycznym wyrosłym na gruncie aksjologicznym i częściowo także ekonomicznym. Wydaje się, że podział dokonany przez polityków około 2005 roku na „Polskę liberalną” i „Polskę solidarną” odzwierciedla rzeczywiście istniejący rozłam w polskim społeczeństwie. Zauważalny jest bowiem podział na tych, którzy optują za wartościami określanymi jako indywidualistyczne (wolność, legalizm demokratyczny, ograniczona władza publiczna, postęp, tolerancja) i tych, którzy wybierają wartości kolektywne (równość, solidaryzm społeczny, patriarchalny model rodziny, tradycja, religia). Jest to także podział wzdłuż linii demokracja — autorytaryzm oraz elitaryzm — egalitaryzm. Wiąże się to również z oceną przemian politycznych zaistniałych w Polsce po 1989 roku. Rozłam ten coraz wyraźniej artykułowany jest w sferze instytucjonalnej i zachowań wyborczych (media, organizacje społeczne, partie polityczne). Wydaje się, że podziały te są w dużej mierze „zagospodarowane” przez dwie największe partie polityczne: Platformę Obywatelską oraz Prawo i Sprawiedliwość. W sferze społeczno-ekonomicznej rozłam ten rysuje się między osobami, które zyskały na transformacji ustrojowej, i tymi, których określa się mianem przegranych przemian¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Zob. tamże, s. 157, (wersja polska, s. 25).

¹⁰⁷ Niestety z racji wysokich nakładów finansowych w 2008 r. Radio Józef zostaje wyłączone spod auspicjów Archidiecezji warszawskiej i włączone jako radio komercyjne do sieci Radia PLUS; od 2009 r. funkcjonuje jako Radio Plus Warszawa. Zob. <https://archwwa.pl/aktualnosci/od-radia-jozef-do-radio-plus-warszawa-25-lat-w-eterze-na-965-fm/> [dostęp: 5.5.2023].

¹⁰⁸ *Archidiecezja... 2012*, s. 27.

¹⁰⁹ Tamże, s. 25–26.

Zmiany społeczno-kulturowe w sferze małżeństwa i rodziny w cytowanej tutaj i wnikliwej refleksji sprawozdania z lat 2005–2012 Archidiecezji warszawskiej dotyczą najpierw zderzenia się z jednej strony trudności ekonomicznych m.in. młodych ludzi, rozpoczynających życie małżeńskie i rodzinne, a z drugiej strony wyraźnie widoczną zmianę mentalnościową młodych ludzi w stosunku do wartości przekazywanych przez Kościół, jak również zmiany ich praktyki religijnej.

Pierwszy kontekst napięć odnosi się najpierw do znacznego bezrobocia w grupie osób z wykształceniem wyższym (od 3% w 2010 r. do 23% w 2012 r.). Powodowało to brak dostępu do kredytu mieszkaniowego, w rezultacie skutkowało „odkładaniem w czasie decyzji o zawarciu małżeństwa i posiadaniu potomstwa”¹¹⁰. Choć archidiecezja zalicza się do regionów o niskim odsetku osób o wydatkach poniżej granicy skrajnego ubóstwa, jak się zaznacza: „[u]bóstwem zagrożone są przede wszystkim gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi oraz rodziny wielodzietne. W trudnej sytuacji znajdują się rodziny z osobami niepełnosprawnymi”¹¹¹.

Drugi kontekst napięć w sferze przemian społeczno-kulturowych, dotyczący mentalności społeczeństwa w Polsce i jego praktyki religijnej, odnieść należy zwłaszcza do młodego pokolenia. Kardynał Nycz zaznacza:

Spółeczność wiernych Kościoła warszawskiego — w porównaniu z resztą kraju — wyróżnia się relatywnie niskim odsetkiem osób systematycznie praktykujących; więcej osób niż gdzie indziej praktykuje sporadycznie. Wśród nich relatywnie słabszą religijnością charakteryzują się mężczyźni, osoby młode, osoby żyjące w związkach niesakramentalnych, osoby z wyższym wykształceniem, inteligencja i urzędnicy oraz bezrobotni. Część wiernych nie aprobuje w pełni katolickiej nauki dotyczącej małżeństwa i rodziny, zwłaszcza etyki seksualnej. Większość nie jest zbyt mocno związana ze swoją parafią i diecezją. Przewiduje się, że religijność mieszkańców stolicy będzie nadal ewoluować pod wpływem zmian społeczno-kulturalnych. Będzie miała ona coraz więcej cech religijności pozainstytucjonalnej i zindywidualizowanej niż tradycyjnej i instytucjonalnej¹¹².

Niestety zmiany mentalnościowe na niekorzyść chrześcijańskiego modelu małżeństwa i rodziny w tym samym okresie sprawozdawczym podkreślają jeszcze dwa inne czynniki. Wielka kłótnia wokół sprawy krzyża, postawionego dla uczczenia pamięci ofiar katastrofy samolotu rządowego w Smoleńsku przed Pałacem Prezydenckim w Warszawie w 2010 r., spowodowała, że przy tej okazji

¹¹⁰ Tamże, s. 25.

¹¹¹ Tamże.

¹¹² Tamże, s. 26.

„ujawnił się, z niespotykaną dotąd siłą i społecznym poparciem, agresywny i nietolerancyjny wobec przeciwnych stanowisk światopoglądowych laicyzm”¹¹³. Jak podkreśla kardynał Nycz:

Podważa on polityczne i kulturowe znaczenie wiary, usiłując zdyskredytować wszelkie formy zaangażowania społecznego i politycznego ludzi wierzących. Formułuje hasła świeckości państwa i rozdziału Kościoła od państwa. Próbuje radykalnie ograniczyć oddziaływanie religii na życie publiczne, a niekiedy jawnie manifestując swą wrogość względem instytucji religijnych, nabiera charakteru antyreligijnego. Niejednokrotnie ten agresywny laicyzm jest postrzegany przez ludzi wierzących jako próba ograniczenia ich prawa do wolności religijnej¹¹⁴.

Jeszcze inne zmiany społeczno-kulturowe przejawiają się jako konflikty wokół rzeczywistości małżeństwa i rodziny. Sporna kwestia tematu prawa do aborcji została poszerzona o prawo do zapłodnienia *in vitro*. Kolejny konflikt dotyczy propagowania ideologii *gender*. Co więcej, arcybiskup Warszawy podkreśla, że: „jeszcze inny z istniejących konfliktów powstaje za sprawą obecności w debacie publicznej «ideologii homoseksualnej», która traktuje homoseksualizm jako zjawisko normalne, co więcej — głosi konieczność akceptacji zarówno czynów homoseksualnych, jak też żąda zrównania praw par homoseksualnych z prawami, jakie przysługują małżeństwu i rodzinie”¹¹⁵. Stanowisko prawa naturalnego, które przyjmuje Kościół w tych kwestiach, na szczęście nie wywoływało w tym jeszcze czasie żadnej polaryzacji. Pasterz Warszawy zaznacza: „ludzie wierzący reagują dwojako: albo coraz większą nieufnością w stosunku do inaczej myślących, albo mobilizacją, aby stawić czoło adwersarzom”¹¹⁶.

Te niezwykle trudne czynniki zmian społeczno-kulturowych wydają się przeważać nad podejmowanymi różnymi słusznymi projektami duszpasterskimi, które sprawozdania również wymieniają, np. kanonizacje nowych świętych, obchody 1050. rocznicy Chrztu Polski czy peregrynacja kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej. Kardynał Nycz, jakby świadomy niewystarczalności tych inicjatyw, stwierdza: „[d]otyychczasowe formuły przygotowania do Chrztu, Bierzmowania, I Komunii św., Sakramentu małżeństwa, sprawdzające się w niedalekiej przeszłości, dziś wyraźnie przestają być zadawalające. Świadomość tego problemu skłania do systematycznego opracowywania i wprowadzania nowych rozwiązań”¹¹⁷. Ostatnie sprawozdanie, z lat 2016–2020, właściwie potwierdza nadal postawioną taką samą diagnozę. Kardynał sugeruje, aby „[d]uszpasterstwo

¹¹³ Tamże, s. 27.

¹¹⁴ Tamże.

¹¹⁵ Tamże.

¹¹⁶ Tamże.

¹¹⁷ Tamże.

rodzin i narzeczonych [...] [proponowało] «więcej» tym, którzy chcą, aby [inicjować] wychodzenie, w duchu «Amoris Laetitia», do małżeństw rozbitych i cywilnych niemogących, mimo pragnienia, zawrzeć związku sakramentalnego¹¹⁸. W tym momencie trudno jest określić owoce wskazań obecnego pasterza Warszawy. Niestety pandemia COVID-19 utrwaliła i przyspieszyła procesy negatywne dla rozwoju nie tylko chrześcijańskiej wizji małżeństwa i rodziny, ale nawet samej wiary i Kościoła w Polsce. Nie sposób nie zacytować jednego z mocnych przemyśleń kardynała Nycza z jego sprawozdania z 2021 r.: „[d]opo il COVID, si sta rivelando un mondo diverso, una Polonia diversa e una Chiesa diversa”¹¹⁹.

Konkluzja

Reasumując całą analizę Sprawozdań pięcioletnich z ostatnich pięćdziesięciu lat, możemy stwierdzić, że wybitni pasterze Archidiecezji warszawskiej posiadali pełną świadomość tego, że w Polsce realnie narastał problem laicyzacji małżeństwa i rodziny. Widoczne to było w pojawianiu się ciągle nowych czynników powodujących oddalanie życia społecznego od religii i instytucji Kościoła.

W okresie urzędowania kardynała Stefana Wyszyńskiego negatywne zmiany atakowały Kościół z zewnątrz i wynikały przede wszystkim z powodu różnego rodzaju sprzeciwów władz komunistycznych wobec Kościoła i jego nauczania. W tym czasie Kościół wciąż pozostawał realnym kreatorem etosu moralnego życia społecznego Polaków. Cieszył się dużym autorytetem zarówno w wymiarze swojego nauczania, jak i jego obecności w wielu przestrzeniach życia publicznego i rodzinnego. Niewątpliwie wykorzystał dobrze tę okoliczność w swoim pasterzowaniu ks. kardynał Józef Glemp. Jego wkład w rozwój Kościoła warszawskiego, również w Duszpasterstwo małżeństw i rodzin, polegał na wielkiej rozbudowie struktury kościelnej.

Rola pełniącego wciąż swój urząd arcybiskupa ks. kardynała Kazimierza Nycza wydaje się w perspektywie ostatnich pięciu dekad najtrudniejsza. W ostatnich latach Archidiecezja warszawska wyraźnie podlega silnej polaryzacji z powodów socjopolitycznych i ideologicznych. Miniona pandemia COVID-19 przyspieszyła dodatkowo proces atomizacji wiernych i spowodowała poważne zmiany w praktykowaniu religii. Wobec kryzysu już nie tylko wartości wiary, lecz samych jej dogmatów, a także samej antropologicznej wizji człowieka, wyzwaniem staje się jeszcze większa odwaga ewangelizacji, wychodzenie do ludzi zagubionych w kontekście struktury społecznej, w której wiara nie jest oczywistością. Słuszna wydaje się teza, że Kościół nie może posługiwać się do tego zadania

¹¹⁸ *Archidiecezja... 2020*, s. 178.

¹¹⁹ Tamże, s. 177.

jedynie dotychczasowymi narzędziami przekazu Ewangelii. Zachowując te, które jeszcze funkcjonują, konieczne jest poszukiwanie nowych. Wobec głębokich przemian społeczno-kulturowych małżeństwa i rodziny jednym z podkreślanych priorytetów ma być proponowanie „więcej” dla tych, którzy chcą. Nie precyzując wyrażenia „więcej”, kardynał Nycz słusznie otwiera dyskusję wokół wykreowania nowych narzędzi ewangelizacji w Archidiecezji warszawskiej. Nowe narzędzia stają się wyraźnie koniecznym środkiem do dalszego przekazywania wiary i praktyk religijnych.

Bibliografia

Sprawozdania pięcioletnie Archidiecezji warszawskiej, w porządku chronologicznym od 1972 do 2021 r.

- *Relatio Quinquennalis Ordinarii Varsaviensis. Pro quinquennio 1972–1976. S. Congregationi pro Episcopis praesentanda* [maszynopis, format A4, j. łac.], 77 ss.
- *Compte-Rendu „Ad Limina Apostolorum” de l’Archidiocèse de Varsovie en Pologne des années 1983–1987* [maszynopis, format A4, j. fr., tekst z poprawkami], 39 ss. (oraz 25 ss. aneksów). Dokument znajdujący się w Archiwum Kurii warszawskiej jest streszczeniem Sprawozdania pięcioletniego. Dokument został prawdopodobnie użyty podczas wizyty ad limina.
- *Relatio Quinquennalis de Statu Archidioecesis Varsaviensis. Varsaviae MCMXCI* [maszynopis, format A4, j. łac.], 117 ss. [w Archiwach Kurii Metropolitalnej znajduje się również tekst polski tego samego dokumentu, na jego pierwszej stronie widnieje tytuł *Relatio quinquennalis de statu Archidioecesis Varsaviensis 1987–1991*; maszynopis, format A4, 67 ss.].
- *Archidioecesis Varsaviensis. Relatio Quinquen[n]alis. 1992–1996. Varsavia 1997* [tekst wydrukowany, format A4, j. wł.], 92 ss.
- *L’Arcidiocesi de Varsavia (Polonia). Relazione Quinquennale 1997–2003. Varsavia 2004* [tekst wydrukowany, format A4, j. wł.], 170 ss. W dokumentach Kurii warszawskiej znajduje się w wersji roboczej w j. polskim skrót całego sprawozdania (14 ss., A4), a także opracowanie robocze rozdz. XIII Sprawozdania, pt. „XIII. DUSZPASTERSTWO RODZIN” (6 ss., A4).
- *Archidiecezja Warszawska (Polska). Sprawozdanie ośmioletnie 1.I.2005/31.XII.2012* [tekst wydrukowany, format A4, j. pol, i j. wł.], 147 ss.
- *Archidiecezja Warszawska (Polska). Sprawozdanie pięcioletnie 1.I.2016/31.XII.2020* [tekst wydrukowany, format A4, j. pol.], 181 ss.

Literatura przedmiotu

IV Synod Archidiecezji warszawskiej, Warszawa 2003.

Aborcja w Polsce, https://pl.wikipedia.org/wiki/Aborcja_w_Polsce [dostęp: 15.5.2023].

Błażycza K., *Nas te kłęczki uratowały*, „Gość Niedzielny” 2 (2019), <https://rodzina.wiara.pl/doc/5330074.Nas-te-kleczki-uratowaly/2> [dostęp: 13.5.2023].

- Congrégation Pour Les Évêques, *Directoire pour la Visite « Ad Limina »*. Préface. 1988, http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cbishops/documents/rc_con_cbishops_doc_19880629_visita-ad-limina_fr.html [dostęp: 27.6.2017].
- Dane statystyczne GUS „Tabl. 5. Urodzenia w latach 1970–2021”, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosc,16,1.html> [dostęp: 5.5.2023].
- Dar Serca. Rzecz o Teresie Strzembosz*, film Video Studio Gdańsk, <https://www.youtube.com/watch?v=ng6N38Iuaig> [dostęp: 5.5.2023].
- Defois G., Kasprzak A.A., *Obecne kryzysy i wyzwania Kościoła we Francji*, „Homo Dei” 3–4 (2021), lipiec–sierpień, s. 86–104.
- Departament IV MSW*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Departament_IV_MS_W [dostęp: 12.5.2023].
- De visitatione SS. Liminum deque relationibus dioecesis*, 29 juin 1975, „Acta Apostolicae Sedis” 67 (1975) 2, s. 675–676.
- Dom Samotnej Matki im. Teresy Strzembosz w Chyliczkach k. Warszawy*, <https://dsmchyliczki.pl/patronka-domu/> [dostęp: 5.5.2023].
- Formulaire pour le Rapport Quinquennal*, Cité del Vaticano 1981.
- Formulaire pour le Rapport Quinquennal*, Vatican: Typis Polyglottis Vaticanis MCMLXXV, w: AHDL Relatio Superstatu Diocesis 2A1 1977, s. 1–27.
- Gospodarka Polski Ludowej*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Gospodarka_Polski_Ludowej [dostęp: 15.5.2023].
- Historia Nauk o Rodzinie. Historia Instytutu Studiów nad Rodziną w Łomiankach*, <https://isnarakm.pl/o-instytucie/historia-nauk-o-rodzinie/> [dostęp: 18.5.2023].
- Historia Wydziału Studiów nad Rodziną UKSW w Warszawie*, <https://wsr.uksw.edu.pl/2023/04/01/historia-wydzialu-studiow-nad-rodzina-uksw-w-warszawie/> [dostęp: 13.5.2023].
- Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, nr 1, w: *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, s. 65–160.
- Kasprzak A.A., *Kościół a nowoczesność. Rozeznanie pastoralne przemian społeczno-kulturowych we Francji po Soborze Watykańskim II*, Kraków 2018.
- Kongregacja do Spraw Biskupów, *Formularz Sprawozdania Ośmioletniego* [chodzi o krótką dwustronicową instrukcję w j. polskim wyjaśniającą ówczesnie aktualny formularz sprawozdania; dokument elektroniczny z 21 lutego 2013 r., plik zatytułowany „ks. Dominik Koperski”; zob. archiwum ks. Janusza Bodzona, Kanclerza Kurii Metropolitalnej w Warszawie].
- Konwersacja badawcza (23.3.2023) z ks. prałatem Marianem Racińskim, zajmującym się Apostolatem rodzin od 1.8.1982 do 30.6.2008 r.
- Konwersacja badawcza z Françoise Gontard (lekarz ginekolog, była wiceprzewodniczącą FEAMC — Europejskiej Federacji Stowarzyszeń Lekarzy Katolickich), 8.7.2005. Archiwa prywatne.
- Laskowska M., „Najmilszy trud mego życia”, czyli o pracy dziennikarskiej ks. Stefana Wyszyńskiego, w: *Kardynał Stefan Wyszyński. Droga życia i posługi pasterskiej*, red. R. Czekalski, Warszawa 2021, s. 141–156.
- Les Familles, l'Église et la foi. Dossier publié par le Centre National d'Enseignement Religieux sous la direction de Georges Duperray*, Paris 1973.

- Łatka R., *Wielka Nowenna kardynała Stefana Wyszyńskiego*, <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-rafal-latka-kard-stefan-wyszynski/> [dostęp: 13.5.2023].
- Od Radia Józef do Radio PLUS Warszawa. 25 lat w eterze na 96,5 FM*, <https://archwva.pl/aktualnosci/od-radia-jozef-do-radio-plus-warszawa-25-lat-w-eterze-na-965-fm/> [dostęp: 5.5.2023].
- Perzanowska B., *Teresa Strzembosz i jej dzieło poradnictwa rodzinnego w Polsce*, Łomianki 2010.
- Sacra Congregatio Consistorialis i C. de Lai, card. *De Relationibus Dioecesanis (4.11.1918)*, „Acta Apostolicae Sedis” 10 (1918) s. 488–502.
- Secrétariat Général de l’Episcopat, *Église — Sacrement. Séance du Lundi 15 Novembre 71 à 15h*, 1971, w: CNAEF 9CE 61 dossier: Assemblée Plénière de Lourdes 1971. Rapport n° 1 « Église — Sacrement » cf. AHAP 2 B 2, 2, s. 1–12.
- Sikora J., *Pisarstwo Prymasa Tysiąclecia*, Warszawa 2021.
- Stefan Kardynał Wyszyński. Prymas Polski. Nauczanie o małżeństwie i rodzinie. Antologia tekstów 1925–1981*, red. Z. Struzik, Warszawa 2012 [wydanie na CD, dokument w formie pdf].
- Vandrisse J., *Paul VI et les évêques de France. Un bond dans l’espérance*, Paris 1978.
- Weber M., *Sociologie des religions. Textes réunis*, traduits et présentés par J.-P. Grossein, introduction de J.-C. Passeron, deuxième édition revue et corrigée, Paris 1996.